

## PHILOTHEOS'UN KLĒTOROLOGION ADLI ESERİNE GÖRE BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA POSTA TEŞKİLATI VE GÖREVLİLERİ

THE OFFICIALS AND POSTAL ORGANIZATION IN THE  
BYZANTINE EMPIRE ACCORDING TO PHILOTHEOS'S  
KLĒTOROLOGION

Cüneyt GÜNEŞ\*

### Makale Bilgisi

Başvuru: 31.03.2021

Kabul: 08.03.2022

### Article Info

Received: Mar, 31, 2021

Accepted: Mar, 8, 2022

### Öz

*İnsanlar, tarih boyunca birbirleriyle duygularını, fikirlerini, bilgileri vs. paylaşabilmek için farklı şekillerde iletişim kurmuşlardır. Bu iletişim ağını, sadece ikili ilişkilerinde değil devletler düzeyinde de günümüze kadar geliştirerek devam ettirmişlerdir. İki insanın konuşması ve birbirini anlaması, bir iletişim şekli olup uzakta bulunan bir kişiye, topluluğa veya devlete çeşitli şekillerle ulaşılması da bir iletişimdir. Bu durumun önemini kavrayan devletler, tarih boyunca iletişime önem vermişlerdir. Roma İmparatorluğu'ndan miras almış olduğu bürokrasi kültürünü geliştiren ve bu kültürde dönemine göre değişiklikler yapan Bizans İmparatorluğu, toplumsal veya devletlerarası ilişkilerinde iletişim kültürüne ciddi önem vermiştir. İmparatorluk düzeyinde bu kültür, özellikle taşımacılık yani "Posta Teşkilatı" ile hızlı bir şekilde hem halka hem de devletlere ulaştırılmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun taşımacılık hizmetine ciddi önem verdiği Roma İmparatorluğu'nda var olan "Cursus Publicus" yani "Posta Teşkilatı"nı devam ettirmesinden de anlaşılmaktadır. Bu sistemin nasıl işlediğine dair bilgiler, Ammianus Marcellinus ve Prokopius gibi IV. ve VI. yüzyıl kaynaklarında mevcuttur. Bu dönem kaynaklarının yanı sıra özellikle 899 yılında yazılan ve imparatorluk bürokrasisinde görev alanların listelendiği Philotheos'un Klētorologion adlı eserinde, İmparatorluğun Posta Teşkilatı'na dair önemli bilgiler bulunmaktadır. İmparatorlukta IX. ve X. yüzyılda, Posta Teşkilatı'nın aktif bir şekilde kullanıldığı bu kaynağın vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Philotheos'un Klētorologion adlı eserine göre, Bizans*

---

\* Araş. Gör. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, cuneytgunes@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5960-5926, Muğla, Türkiye.

*İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı'nın ortaya çıkışı, gelişimi, bu teşkilattaki görevlilerin unvanları ve görevlerinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.*

**Anahtar Kelimeler:** Bizans İmparatorluğu, Posta, Yönetim, Philotheos, Klētorologion

#### **Abstract**

*Throughout history, human beings have established communication with each other in different ways to share emotions, thoughts, informations etc. They have continued this communication network up to today by improving it not only to bilateral level but also to community level. The conversation and understanding of two people as well as making contact with a distance person, a community or the state is a way of communication. The states that perceived the importance of the situation have attached great importance to communication throughout history. The Byzantine Empire that developed the bureaucracy culture inherited from the Roman Empire and made amendments to this culture in accordance with the period paid great attention to communication culture in its communal or interstate relations. This culture at imperial level was promptly transmitted to both public and states especially with transportation, namely 'Postal Service'. It is also understood from the prolongation of 'Cursus Publicus' in other words 'Postal Service' existing in the Roman Empire that the Byzantine Empire seriously considered transportation services important. Information about how this system works can be found in IV and VI century sources as Ammianus Marcellinus and Procopius. In addition to this period sources, important information about Postal Organization of the Empire is found especially in Klētorologion written by Philotheos (899), in which those who took charge in imperial bureaucracy were listed. It is also understood from the information given in this source that Postal Service was vigorously used in the Empire in IX and X centuries. In this study, it is tried to determine the formation, development of the Postal Organization in the Byzantine Empire and titles and duties of the officials in the organization according to Klētorologion of Philotheos.*

**Key Words:** Byzantine Empire, Post, Administration, Philotheos, Klētorologion

#### **Giriş**

İnsanların birbirleriyle çeşitli amaçlar için farklı şekillerde iletişim kurmaları/haberleşmeleri, hayatlarını devam ettirebilmeleri için olmazsa olmaz bir durumdur.<sup>1</sup> Dolayısıyla topluluklar, sadece ikili ilişkilerinde değil devletler düzeyinde de günümüze kadar iletişimlerini geliştirerek devam ettirmişlerdir. En temelde iki insanın konuşması ve birbirini anlaması da bir iletişim şekli olup uzakta bulunan bir kişiye, topluluğa veya devlete farklı

---

<sup>1</sup> Bu iletişim araçlarına örnek olarak, bir müzik aletinin veya ıslığın çalınması, ateş dumanının kullanılması, posta güvercinlerinin uçurulması, ulakların gönderilmesi, mektup yazılması, telgraf çekilmesi vs. gösterilebilir.

## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

şekillerle, örneğin yollar vasıtasıyla ticaretin yapılması ve ürünlerin satılması da bir iletişim şeklidir. Dolayısıyla bunun önemini kavrayan devletler ve yöneticiler, tarih boyunca iletişime önem vermişlerdir. Bunun en net iki örneği, hâkimiyetlerini uzun süre devam ettiren ve iletişimin önemini kavrayan Roma<sup>2</sup> ve Pers İmparatorluklarıdır.<sup>3</sup> Nitekim iki imparatorluğun da uzun süre varlığını devam ettirebilmeleri ve uzak bölgelerde hâkimiyetleri altında bulunan halkları kontrol etmeleri, sistematik bir haberleşme ağını kurmuş olmalarından ileri gelmektedir.

İletişime önem veren Roma İmparatorluğu, esasında iletişimin, bilginin hızlı bir şekilde yayılmasını ve insanların bir yerden bir yere ulaşmasını yine hızlı ve güvenli bir şekilde vs. sağlayan bir “yollar” imparatorluğudur. Yollar sayesinde Roma imparatorları iletilmesi gereken emirleri, imparatorluğun en üca köşesine kadar ulaştırmış; gerektiğinde ordu göndermiş ve halkın ihtiyaç duyduğu ürünleri karşılamıştır. Böylece yollar vasıtasıyla tüm şehirler, Roma'ya bağlanmıştır. Bu açıdan yollar, sadece askerî değil aynı zamanda çeşitli amaçların yanı sıra ticaret, farklı devletlerle diplomatik ilişkilerin ve iletişimin kurulması gibi birçok amaca hizmet etmekteydi. Bu durum, aynı zamanda imparatorluk merkezî gücünün taşra bölgelerinde hissedilmesi ve bu bölgelerin kontrol altında tutulması anlamını taşımaktaydı. Her ne amaçla olursa olsun yollar, kesinlikle üzerinde seyahat edeceklerin rahat, güvenli bir şekilde hareket etmesini sağlamalı; geniş, bakımlı ve güvenli olmalıydı. Bu

<sup>2</sup> Hâkim olduğu bölgelerde Roma yönetimi, örneğin Anadolu'yu bir uçtan bir uca geçen, önemli kentleri birbirine bağlayan, ordunun rahat hareket edebileceği, askerî açıdan güvenli bir yol ve haberleşme ağının kurulmasına ciddi önem vermiştir. Bk. Sevgi Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyılın Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 572.

<sup>3</sup> Nitekim tarihçi Herodotos'un vermiş olduğu bilgilere göre, “*Yeryüzünde Pers haberleşme servisi kadar hızlı hiçbir şey yoktu. Bakınız Persler, kendi anlatışlarına göre bu işi nasıl düzenlemişlerdir: Yol, baştan sona kadar bir günde aşılabilecek bölümlere ayrılmıştır. Bunlara, değiştirme yapmak için her bir günlük aralık başına bir tane hesabı ile adam ve at verilmiştir. Habercinin yolu en kısa zamanda almasına hiçbir şey engel olamaz, ne kar ne yağmur, ne güneşin ateşi ne gece. Birinci ulak, haberi ikinciye aktarır, ikinci üçüncüye ve böylece gider. Haber, Yunanlıların Hephaistos onuruna düzenledikleri lampadophoroilerdeki meşale gibi elden ele geçerek ulaşır. Bu atlı postaya Persler, “Angareion” diyorlar.*” Bk. Herodotos, *The Histories*, VIII.98; MÖ 247'de kurulan ve MS. 226'da tarih sahnesinden Partların silinmesinden sonra İran coğrafyasında 651'e kadar hâkimiyet süren Sasaniler (226-651) de “Çaparhane” olarak adlandırılan ve Perslerin, arkasından Partların kullandığı bu Posta Teşkilatı'nı örnek alan bir teşkilat kurmuştur. Ancak Sasaniler, bu teşkilatı, adeta bir casusluk teşkilatı olarak kullanmışlardır. 651'de Sasani Devleti'ne sonra veren İslam Devleti de bu teşkilatı örnek alıp özellikle Abbasiler döneminde, posta teşkilatı “berid” adında devam ettirmiştir. Abbasiler, daha önceki var olan yolları korudu ve bozulanları onarttılar. Bu yollar, dağlardan ve ovalardan geçmekle birlikte Abbasiler'in Posta Teşkilatı'nda daha çok at ve deve kullanılmaktaydı. Bk. Hasan Pırniya, *Târih-i Kamil-i İran*, Tahran 1391, s. 260; Francis Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, Rutgers University Press 1974, s. 46.

açından Roma İmparatorluğu, döneminin en iyi yol ağını ve haberleşme sistemini kuran merkezî imparatorluklardan birisi olmuştur.<sup>4</sup> Özellikle haberleşme sisteminin kurulmasının amacı, uzak bölgeleri merkezle iletişimini kolaylaştırmak, birliklerin hareketinin daha hızlı olmasını sağlamak ve imparatorluğun daha uyumlu tek bir bütün haline gelmesine yardımcı olmaktır.<sup>5</sup>

Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak görülen Doğu (Bizans) Roma İmparatorluğu da iletişime önem vermiş ve bu çerçevede de çeşitli amaçlar için kullanılan iletişim yollarına başvurmuştur. Roma'nın kurmuş olduğu yol sisteminin yanı sıra diğer birçok kurumun da devam ettirildiği gibi<sup>6</sup>, Posta Teşkilatı da kısmen değiştirilerek devam ettirilmiştir. Dolayısıyla merkezî bir imparatorluk olan Bizans'ın da bu iletişim ağını sistematik bir şekilde kullanması ve dönemin şartlarına göre yeni kurumlar ve görevliler oluşturması da beklenebilir bir durumdur.

#### **A-Cursus Publicus'tan Demesios Dromosu'na Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı'nın Gelişimi**

İmparator Augustus (MÖ 27-MS 14) döneminden önce Roma'da Senato'ya iletilmesi gereken veya Senato'dan çıkan kararların, özellikle eyalet bölgelerinde duyurulması için eyaletlerdeki *magistratlar*, bilgilerin gizliliğinden dolayı *statores* olarak adlandırılan özel ulaklar kullandılar. Bir müddet sonra daha hızlı ve yaya olarak mektupları iletebilecekleri düşünüldüğünden çoğunlukla kölelerden seçilen ve *tabellarii/tabellarios* olarak adlandırılan ulaklar, *statores*lerin yerini aldı ve eyaletlerle merkez arasındaki iletişimi bu görevliler sağladı. Direkt bu işle görevlendirilmiş özel *tabellarioslar*, günlük 60-75 km. mesafe kat edebilmekteydiler. Bu görevliler, güvenliği Roma askerleri tarafından sağlanan ve ordunun sefer sırasında kullanmış olduğu askerî yolları kullanmıştır.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 18; Roma İmparatorluğu'nun haberleşme ve posta teşkilatının oluşturulmasında, Roma'nın çağdaşı ve dönemi itibarıyla oldukça sistematik bir haberleşme ağına sahip olduğu anlaşılan Pers İmparatorluğu'nun etkisinin olduğu aşikârdır.

<sup>5</sup> Jerry Toner, *Antik Dünya*, (çev. Arzu Akgün), Domingo Yayınları, İstanbul 2019, s. 100.

<sup>6</sup> Bizans İmparatorluğu, erken dönemlerden itibaren iyi bir şekilde organize edilmiş olan Roma yol sistemini kullandı ve sonraki dönemlerde de ihtiyaçlarına uygun olarak adapte etti. Bu yol sistemi, imparatorluğun en zorlu dönemlerinde dahi hem karada hem de denizde varlığını devam ettirdi. Bk. Anna Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks 2002, s. 57.

<sup>7</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 72.

## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

On İki Kaesar'in yaşamını kaleme alan Roma İmparatorluğu'nun önemli tarihçilerinden birisi olan Gaius Suetonius (MS 69-122/?)'un, *De Vita Duodecim Caesarum* [On İki Kaesar'in Yaşamı] adlı eserinin *Divus Augustus* [Augustus'un Yaşamı] bölümünde, *Cursus Publicus*<sup>8</sup> yani posta ve haberleşme sisteminin İmparator Augustus (MÖ 27-MS 14) döneminde neden kurulduğuna dair önemli bilgiler mevcuttur. Muhtemelen MS I. yüzyılın sonlarıyla MS II. yüzyılın başlarında metnini kaleme alan Suetonius'un vermiş olduğu bilgilere göre, *vehiculatio* olarak adlandırılan sistemi Augustus<sup>9</sup>, eyaletlerde neler olup bittiğine dair erkenden ve gizlice haberdar olmak ve istihbari bilgiler toplamak için askerî yollar üzerinde birbirinden çok da uzakta olmayan, gençlerden oluşan kuryeler, posta durakları ve hızlı hareket eden araçlar vasıtasıyla düzenli taşımacılığın yapılacağı duraklarla oluşturmuştur. Suetonius'un vermiş olduğu bilgiye göre bu düzenleme, bir yerden resmî belge getiren ulakların ihtiyaç halinde sorgulanabilmeleri için Augustus tarafından uygulanmıştır.<sup>10</sup> Bu bilgiden, Roma İmparatorluğu'nda organize olarak bilgi ve ulaşım sisteminin Augustus tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.<sup>11</sup>

Kurulan bu sistem, kapsamlı bir altyapıdan oluşmaktaydı ve bu sistemde nakliye işleri oldukça pahalıydı.<sup>12</sup> Sistemin amacı, imparatorluğa ait olan bilgilerin, hızlı, güvenli bir şekilde istenilen bölgeye ulaştırılması, özellikle çağdaş devlet ve topluluklar hakkında istihbari bilgi toplanmasıydı. Daha sonra geliştirilerek halkın büyük bir kısmının bu hizmetten yararlanması da amaçlanmıştır. Bunun yanında İmparator Augustus, Roma askerî yol güzergâhında belli aralıklarla, bir *diploma* yani izin belgesi taşıyan<sup>13</sup> ulakların dinlendiği ve atlarının değiştirilebildiği *mutationes* olarak adlandırılan “dinlenme istasyonları” da inşa ettirmiştir. *Mutationes*ler, bir günlük seyahatin sonunda ulaşılan, *mansiones/mansio/stathmos/posta durağı* olarak adlandırılan ve *mansionarius* olarak adlandırılan bir yetkili memur tarafından denetlenen duraklara kadar<sup>14</sup> ara mesafelerde dört ya da beş adet

<sup>8</sup> Bu terim, esasında tarihî metinlerde Diokletianus döneminde 300lü yıllardan itibaren bahsedilmektedir. Bk. Lukas Lemcke, *Imperial Transportation and Communication from the Third to the Late Fourth Century: The Golden Age of the cursus publicus*, Bruxelles 2016, s. 37.

<sup>9</sup> Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 11.

<sup>10</sup> Gaius Suetonius, *Divus Augustus*. 49.3.

<sup>11</sup> Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 18.

<sup>12</sup> Toner, *Antik Dünya*, s. 83.

<sup>13</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 98; Anne Kolb, “Mansiones and cursus publicus in the Roman Empire”, *Statio Amoena*, a cura di Patrizia Basso-Enrico Zanini, Archaeopress Publishing 2016, s. 11; Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 24.

<sup>14</sup> Her bir *mansiones*'in arasındaki mesafe, yaklaşık otuz iki km.'den fazla değildir. Bk. “Mansio”, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Ed. W. Smith, Boston 1859. s. 729;

bulunmaktaydı. Yani bir günlük mesafe sonunda ulaşılan ve posta durağı olan *mansiones*'in, ulakların, yük taşıyanların ya da yaya olarak seyahat edenlerin dinlenebilecekleri ve beslenebilecekleri, ara yollarda dört ya da beş; anayollar da ise sekiz *mutationes* yani dinlenme ve gerekiyorsa at değiştirilebilecek istasyonlar mevcuttu.<sup>15</sup>

Bu *mansiones*ler ve *mutationes*ler, imparatorluğun anayol güzergâhlarının üzerinde bulunmakta olup bu yollarda, özellikle askerî ağır taşımacılığın haricinde hayvanların çektiği nakil arabaları kullanılmaktaydı.<sup>16</sup> Ayrıca her bir istasyonda, yeterli sayıda atın yanı sıra bu atların bakımını yapan seyis, veteriner, özellikle atlı dört tekerlekli vagonların tamirini yapan tamirciler, marangozlar ve rehberler mevcuttu. Bu işle görevlendirilenler de muhtemelen herhangi bir ücret almayan kıyafetleri ve yiyecekleri imparatorluk tarafından sağlanan kölelerdi.<sup>17</sup>

*Cursus Publicus* sisteminde ciddi düzenlemeler yapan iki İmparator, Diokletianos (284-305)<sup>18</sup> ve I. Konstantinos (306-337)'tur.<sup>19</sup> Özellikle Diokletianos döneminde posta teşkilatı, imparatorluk posta işlerini muhtemelen tek bir elden yönetebilmek ve daha iyi organize edebilmek için bir devlet kurumu haline getirildi. Böylece posta kurumunda, sadece devlet işleriyle ilgilenen, devlet adına çalışan resmî memurlar ve ulaklar görevlendirildi. Bu devlet kurumu, sadece karadan değil aynı zamanda hem nehirlerden hem de denizden postaların da iletildiği ve ulakların

---

Dolayısıyla bir *mansiones* ten diğer bir *mansiones*'e kadar dört ya da beş *mutationes* bulunmaktaydı. Ancak yapılan son araştırmalara göre, bir *mansiones*'in diğer *mansiones* arasındaki mesafe, yaklaşık 40 km. arasında olup yaklaşık 15 km. de bir *mutationes* bulunmaktaydı. Bk. Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 54-55.

<sup>15</sup> "Mansio", *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Ed. W. Smith, Boston 1859. s. 729; Nitekim tarihçi Herodotos, *Historia* adlı eserinin "Kral Yolu" başlıklı bölümünde bu yol ve bu yol üzerinde bulunan şehirlerin uzaklıkları hakkında bilgi verirken "durak" anlamında *stathmos* kelimesini kullanmıştır. Yine onun vermiş olduğu bilgiye göre, Sardes'ten Susa'ya kadar yüz on bir *stathmos* yani durak bulunmaktadır. Bk. Herodotos, *Historia*, V. 52.

<sup>16</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 94.

<sup>17</sup> A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Vol. II, The Johns Hopkins University Press 1986, s. 833; Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 100.

<sup>18</sup> İmparator Augustus'tan sonra MS. 292'de İmparator Diokletianos'un Nikomedia (İzmit)'yı başkent yapması, (Bu konuda bkz. Murat Keçiş, "Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia", *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, C. I, (ed. H. Selvi vd.), Kocaeli 2020, s. 83-90; bu şehrin diğer şehirlere bağlayan yolların önem kazanmasına sebebiyet vermiştir. Arkasından 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis'in yeni başkent olarak ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmiş ve özellikle de İmparatorluğun batı yollarının önem kaybetmesine neden olmuştur. Bk. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 77.

<sup>19</sup> Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 23.

görevlendirildiği bir sistem halini aldı ve bu sistem, “*Cursus Publicus*” olarak adlandırıldı.<sup>20</sup>

İmparator I. Konstantinos döneminden önce imparatorluk postaları, *praefecti vehiculorum* olarak isimlendirilen memurlar aracılığıyla eyalet valileri olan *Praetorian Prefektleri* tarafından kontrol edilmekteydi. Ancak I. Konstantinos döneminde *praepositi cursus publici* olarak adlandırılan imparatorluk postasının memurları bu denetim görevini üstlenmiştir. Bu süreçte *praetorlar*, posta duraklarının ve yolların bakımını da üstlenmeye devam etmiştir.<sup>21</sup> Yine I. Konstantinos döneminde, kendisinden sonra da kullanılacak olan “hızlı” ve “yavaş” olmak üzere iki farklı posta taşımacılık türü oluşturuldu.<sup>22</sup> Nitekim hem onun hem de sonraki dönemlerde konsillere katılacak olan din adamları ve hacılar *cursus publicus* sistemini kullandılar.<sup>23</sup>

Bu haberleşme ağı, imparatorluğa ait resmî evrakların, güvenilir resmî görevliler yani ulaklar tarafından at sırtında, uzak bölgelere hızlı bir şekilde iletilmesini sağlayan bir sistemdi.<sup>24</sup> Kurulan bu sistemde, özellikle resmî görevlilerin imparatorluğa ait taşıdığı değerli evraklar ya da eşyalar, *Oksys Dromos*<sup>25</sup> yani hızlı taşımacılık; ağır yüklerin taşınması için V. yüzyılım sonunda ortadan kaldırıldığı anlaşılan *Platys Dromos* yani standart/ağır taşımacılık olmak üzere iki tür posta ya da nakliye hizmeti verilmekteydi.<sup>26</sup>

VI. yüzyıl Bizans tarihçisi Prokopios, *Anekdotia* adlı eserinde hem öncesi hem de İmparator I. Iustinianos dönemindeki, Posta Teşkilatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserinde Prokopios, hem posta hem de gizli haber alma teşkilatlarını, devlet çıkarlarına hizmet eden iki farklı kurum olarak ifade etmektedir. Prokopios, bu iki örgütün Iustinianos dönemi öncesinde,

<sup>20</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 97-98; F. K. Devos, “Cursus Publicus: Transportation in Ancient Rome”, *Public Affairs: A Maritime Quarterly for Discussion of Public Affairs*, Vol. 15, No. 3, 1953, s. 8-17; Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 23.

<sup>21</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 131.

<sup>22</sup> Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 21, 23.

<sup>23</sup> Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 86.

<sup>24</sup> Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*.XIV.VI.16; Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 124; A. Kazhdan, “Dromos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 662.

<sup>25</sup> Bu terimden ilk defa 318’de atif yapılmaktadır. Bk. Lemcke, *Imperial Transportation and Communication...*, s. 40.

<sup>26</sup> Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press 1985, s. 603; Avramea, “Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries”, s. 58-59; Klaus Belke, “Communications: Roads and Bridges”, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed. E. Jeffreys vd., Oxford University Press 2008, s. 302; Ayrıca bkz. John Haldon, “The army and Military Logistics”, *The Byzantine World*, (ed. Paul Stephenson), Routledge 2010, s. 51.

imparatorların düşmanın şu ya da bu bölgede yaptığı hareketlerinden, kentlerdeki partizan çalışmalarından, imparatora bağlı görevlilerin ve vatandaşların davranışlarından haberdar olabilmek; başkente gönderilen paraların gecikmeden ve tehlikeye düşmeden ulaşmasını sağlamak için hızlı bir *dromos* yani posta hizmeti örgütlediklerini ifade etmektedir.<sup>27</sup>

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bizans İmparatorluğu'nda da yollar, güvenilir resmî görevliler aracılığıyla merkez ve taşra arasındaki iletişimin kurulması<sup>28</sup>, görevlilerin güvenli bir şekilde seyahat etmeleri ve çağdaş devletler ya da topluluklar ile ilişkilerin kurulmasını sağlamaktaydı. Ayrıca yollar, vergilerin toplanıp merkeze iletilmesi<sup>29</sup>, Hıristiyanlığın kabul edilmesinden sonra başta merkez Kudüs olmak üzere kutsal atfedilen Kilise Babalarının doğduğu veya öldüğü yerlere yapılan dinî seyahatler<sup>30</sup>, konsillere katılma<sup>31</sup>, diplomatik amaçlı elçilerin gidiş gelişleri, bir bölgede bir tüccarın ihtiyaç duyduğu bir emtianın getirilmesi veya götürülmesi dolayısıyla ticarî seyahatler gibi siyasî, dinî, askerî, ticarî ve sosyo-ekonomik amaçlar için de kullanılmıştır.<sup>32</sup> Bu amaçların, imparatorluk posta sisteminin gelişmesine katkı sağladığı açıktır. Bu çerçevede özellikle yolların güvenliği, ana ulaşım sisteminin üzerinde çeşitli amaçlar için inşa edilen kaleler/kastronlar

---

<sup>27</sup> Prokopius'un vermiş olduğu bilgiye göre, "Hafif bir atının bir günde gidebileceği uzaklıkta *stathmos* (durak) yapmışlardı. Kimi yollarda sekiz, kimi yollarda ise beşten az olmamak üzere *stathmoi* (duraklar) vardı. Her *stathmos*'ta kırk kadar at bulunur, yetecek sayıda *Hippokomos* (*seyis*) atlara bakardı. Usta ulaklar atlarını belirli uzaklıklarda değiştirirlerdi. Atlar da dikkatle seçilirdi. Böylece kimi zaman on günlük yolu bir günde alırlar ve görevlerini yerine getirirlerdi. Ayrıca her bölgedeki arazi sahipleri, özellikle çiftlikleri deniz kıyısından uzakta olanlar, *dromos* örgütünden büyük yarar sağlardı. Çünkü her yıl imparatorluk, ürünlerinin fazlasını atları ve *seyisleri* beslemek için alır ve çiftçiler de iyi kâr ederlerdi. Bu arada hazine her vatandaştan beklediği vergiyi sağlardı. Çiftçilere verilen para bir süre sonra vergi olarak geri gelir ve devlete alışverişte isteğine erişmiş olurdu." Bk. Prokopios, *Anekdotia*. XXX.I.1-25, 1-8.

<sup>28</sup> Örneğin, İmparatorun valiye ve valinin de halka iletmesi gereken imparatorluk emirlerinin hızlı bir şekilde iletilmesi.

<sup>29</sup> Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 295.

<sup>30</sup> Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", s. 59; A. Kuelzer, "Byzantine and Early Post-Byzantine Pilgrimage to the Holy Land and to Mount Sinai", *Travel in the Byzantine World*, (ed. Ruth Macrides), Routledge 2002, s. 149-161; E. Copper-M. J. Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, Palgrave 2012, s. 241.

<sup>31</sup> Önceki dönemlerde yapılan konsillerde de kullanıldığı gibi 787 yılında Nikeia'da yapılan VII. Ekümenik Konsile katılan dini yetkililer de atların ve katırların sırtlarında imparatorluk "demosios dromos" yani yol sistemini kullanarak Nikeia'ya ulaşmışlardır. Bk. Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", s. 61.

<sup>32</sup> Belke, "Communications: Roads and Bridges", s. 300-302.



## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

aracılığıyla sağlanmakta olup<sup>33</sup> bu savunma sistemi sayesinde ulak, güvenli bir şekilde gideceği yere ulaşmaktaydı.<sup>34</sup>

### **B-Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı ve Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Posta Teşkilatı'ndaki Görevliler**

Kurumlar ve kurumlardaki görevliler, bir devletin işleyişi, düzeni ve diplomasisinde oldukça önemlidir. 11 Mayıs 330 yani Konstantinopolis [İstanbul]'in kuruluş tarihini dikkate alacak olursak, 1123 yıllık tarihi boyunca Bizans İmparatorluğu da ciddi bir devlet düzenine ve kültürüne sahipti. Bizans, köklü bir bürokrasiye sahip olan Roma İmparatorluğu'ndan bu kültürü devraldı.<sup>35</sup> İmparatorluk ortadan kalkıncaya kadar bu bürokrasi kültürü, döneminin şartlarına ve yapısına uygun olarak düzenlendi ve devam ettirildi.<sup>36</sup>

Bu bürokrasi çerçevesinde imparatorluğun Posta Teşkilatı'nın yöneticisi, IX. yüzyıl Bizans tarihçisi Theophanes'in *Khronographia* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, *Demasiou Dromou* olarak adlandırılmaktadır.<sup>37</sup> Theophanes, 533-534 yıllarında İmparator I. Iustinianos'un meşhur komutanı Belisarios'un, Kuzey Afrika topraklarına yapmış olduğu saldırı sonrasında, bölgede bulunan ancak adı verilmeyen *Demosios Dromosu*'nun yani posta yetkilisinin bölgeyi terk ettiğini, ulakların kullandığı posta atlarını da bıraktığını ve İmparator'un mesajını teslim eden ulakların da ele geçirildiği bilgisini vermektedir.<sup>38</sup> Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, muhtemelen VI. yüzyılda uzak bölgelerde imparatorluğun ulaşım ve haberleşme sistemini ifade eden yöneticilerinin yanı sıra ulakları ve atlarının da mevcut olduğu *Demosios Dromos* unvanına sahip bir yönetici mevcuttu ve bu unvan, aynı zamanda bir sistemi ifade etmekteydi. Theophanes'in vermiş olduğu bilgiden, bu sistemin işlediği hatta ulakların birer casus olarak da çalıştıkları da anlaşılmaktadır.

---

<sup>33</sup> İmparatorluğun hâkim olduğu hem batıda hem de doğudaki yollarda kalelerin yanı sıra, belli bölgelerde bir çeşit yolcu hanı ve bazı yerlerde ise askerî bir tesis olarak hizmet veren, atların ve öküzlerin de bulunduğu "mitaton" olarak adlandırılan konaklama yerleri de bulunurdu. Bk. Henty, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 610-611; Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 142.

<sup>34</sup> Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyılın Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 589.

<sup>35</sup> Anthony Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, (çev. Deniz Türker), Karakarga Yayınları, İstanbul 2020, s. 41, 51.

<sup>36</sup> Cüneyt Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 25.

<sup>37</sup> Theophanes, *Chronographia*, A.M. 6026.

<sup>38</sup> Theophanes, *Chronographia*, A.M. 6026.

Bu düzenin devam ettirildiğine veya kısmen değiştirildiğine dair en önemli bilgileri, imparatorluk merkezinde 842-843 yılından itibaren listelenen ve imparatorluk kurumlarında görev yapanların unvanlarının yer aldığı *taktikon*larda yer almaktadır.<sup>39</sup> 842-843 yılından itibaren kaydedilen bu *taktikon*lardan, *Klētorologion* adlı eserin ayrılan özelliği, Philotheos'un, İmparator VI. Leo'nun 899 yılında yapılan imparatorluk seremonisini düzenlemesi ve onun emriyle bu seremoniye katılanları, görev yaptıkları birimlere ve unvanlarına göre ast-üst hiyerarşisine göre sıralayarak kaydetmesidir.<sup>40</sup> Bu çerçevede imparatorluk kurum ve unvanlarına dair en uzun ve ayrıntılı *taktikon*, *Klētorologion* olarak adlandırılan bu eserdir. *Taktikon*, imparatorlukta *Protospatharios*<sup>41</sup> ve *Atriklines/Artoklines*<sup>42</sup> unvanlarına sahip Philotheos tarafından 899 yılında bizzat İmparator VI. Leo (886-912)'nin emriyle hazırlanmıştır.<sup>43</sup>

Eserinin başında Philotheos, eski dönemlerden miras kalan çok önemli unvanların bulunduğunu ancak bunların hepsine erişmenin ve açıklık getirmenin zor olduğunu belirtir. Ayrıca bu unvanların zamanla karmaşıklaştığını ve eserini, dönem itibarıyla kullanılan unvanları kaydetmek, farklılıkları belirtmek ve doğru bir şekilde tanımlamak için yazdığının bilgisini vermektedir.<sup>44</sup> Philotheos'un *atriklines* unvanına sahip olması ve bizzat İmparator VI. Leo tarafından görevlendirilmesi, onun mevcut unvanları

<sup>39</sup> Bu *Taktikon*lardan, *Taktikon Uspensky* için bkz. *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 41-63; Philotheos'un *Klētorologionu* için bkz. *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 81-235; *Taktikon Benešević* için bkz. *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 237-253; *Taktikon de l'Escurial* için bkz. *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 263-277.

<sup>40</sup> Bk. Philotheos, *Klētorologion*, in *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 81-235.

<sup>41</sup> İmparatorun yakın korumalığını yapan *Spatharios* yani düz ve uzun kılıç taşıyan askerî birliklerin yöneticisidir ve aynı zamanda soyluluk unvanıdır. Bk. A. Kazhdan, "Spatharios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1935; Ayrıca bkz. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 75; Bu unvana ait mühür örnekleri için bkz. V. Laurent, *Documents de Sigillographie Byzantine*, France 1952, s. 71-77.

<sup>42</sup> İmparatorluk sarayında yapılan ziyafet ve şölenlerde protokolden sorumlu olan kişidir. A. Kazhdan, "Atriklines", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 227; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 89.

<sup>43</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 81.

<sup>44</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 233.

## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

ve görevleri doğru bir şekilde yazmasını sağlamış olmalıdır. Kendisi de sorumluluk üstlenerek bu eserini mümkün olduğu kadar özet şeklinde yazdığını, talimatlara uygun biçimde ziyafetleri ve maaş dağıtımını dikkate aldığını, kayıtlarının *basilikou thespistamos* yani “imparatorluk kararnameyiyle” onaylandığını ve daha sonra bu görevi üstleneceklerin de bu şekilde sorumluluk almaları gerektiğini belirtmektedir.<sup>45</sup>

Philotheos eserinde imparatorlukta bulunan birimleri/kurumları başlıklar halinde; unvanları ise, bu birimler/kurumlar altında listelemiştir. Dolayısıyla buradaki listelemeler, doğrudan doğruya imparatora karşı sorumlu amirlere ve bu amirlerin altında çalışan görevlilere aittir.<sup>46</sup> Bu çerçevede imparatorluğun Posta Teşkilatı'nın sorumlusu, transliterasyonuyla *logothetēs tou dromou* yani *Dromos Logothetēs* unvanına sahip kişi olup onun emrinde yedi görevli listelenmektedir. Philotheos'un vermiş olduğu listeye göre sırasıyla bu görevliler, *προτονοτάριος τοῦ δρόμου* (Protonotarios tou Dromou-Dromos Protonotariosu), *σπαθάριοι καὶ χαρτουλάριοι τοῦ δρόμου* (Spatharioi kai Khartoularioi tou Dromou-Dromos Khartoulariosları ve Spathariosları), *ἐπισκεπτῖται* (Episkeptitai-Episkeptitesler), *ἐρμηνεύς* (H)ermēneus-Ermeneuslar), *κουράτωρ τοῦ ἀποκρισιαρικού* (Kouratōr tou Apokrisiarikiou-Apokrisiarikion Kouratōru), *διατρέχοντες* (Diatrekhontes-Diatrekhontesler) ve *μανδάτωρ* (Mandatōr)'dur.<sup>47</sup>

Philotheos'un bu eserinin yanı sıra “molybdo-bulla” olarak adlandırılan imparatorluk kurşun mühürlerinde de posta teşkilatında görevli olanlara ait mühür örnekleri mevcuttur. Bu mühürler, imparatorluk bürokrasisinde görevli bir memurun eylemlerinin doğruluğunu ve geçerliliğini onaylamak, bazı malların kalitesinin teminatını sağlamak ve belli bir ağırlıkta altın içeren keselerin ağzının kapatmak için kullanılırdı. İmparatorlukta dayanıklılığı dolayısıyla en çok da bu kurşun mühürler tercih edilmekteydi. Mühürleri sadece imparatorluk memurları ve ileri gelenler kullanabilmekteydi.<sup>48</sup> Ayrıca ilerleyen bölümde de bahsedileceği üzere VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar imparatorluğa ait mühürlerden anlaşılan iki farklı yani hem hızlı hem de standart postacıların yöneticileri mevcuttur. Yine mühürlerden anlaşılan posta

<sup>45</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 233, 235; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 28.

<sup>46</sup> Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 28-29.

<sup>47</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>48</sup> Jean-Claude Cheynet, “Bizans Mühürleri, Bir Toplumun Görüntüleri”, *Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınları, İstanbul 2016, s. 320-321, 325; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 31.

teşkilatında görevli olan birisinin farklı bir görevi de yerine getirebildiği ve unvan aldığı da anlaşılmaktadır.

### **B.1. Logothetēs tou Dromou/Dromos Logothetēs [λογοθέτης τοῦ δρόμου]**

*Demosios Dromosu*'nda, işlerin çeşitlenmesi ve yöneticisi olan *Dromos Logothetēsi*'nin yükünün artması, onun emrinde farklı görevleri yerine getiren yardımcılarının atanmasını gerektirmiştir. Böylece bir ihtiyaçtan ortaya çıktığı ve geliştiği anlaşılan *Demosios Dromosu*, farklı görevlilere ev sahipliği yaparak hem bir posta hem de casusluk teşkilatı niteliği kazanmıştır. Nitekim ona bağlı sekreton (sekreter) ve *Logothetēs tou Dromou*'ya ilk kez 760 yılında atıf yapılmaktadır.<sup>49</sup>

*Demosios Dromos* yani Umumi Postaları<sup>50</sup>, IV. yüzyılın ortalarından itibaren diplomasi işlerinin yürütülmesinde yardımcı birim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim imparatorluğun taşra bölgelerine, yöneticilere, halka ve askere imparatorluk adına diplomatik bilgilerin daha hızlı ve güvenli bir şekilde gönderilmesi aynı şekilde malî kaynakların aktarılması yine *Demosios Dromos* biriminin katkısıyla gerçekleşmiştir. Bu çerçevede imparatorluk politikasının uygulanması, bunun işlenmesi ve hızlı bilgi aktarımı gerçekten ihtiyaç duyulan bir husustur. Bu işlerin takip edilmesi içinde bu birimde görevli olan "*Dromos Logothetēs*" yani "*Posta Sorumlusu*" adında bir baş sorumlu görevlendirilmiştir.<sup>51</sup> Dolayısıyla *Dromos Logothetēs*'nin bu teşkilattaki ilk ve en önemli görevi, imparatorluk emirlerini hızlı ve güvenli bir şekilde yardımcılarını vasıtasıyla gerekli bölgelere iletmektir. Nitekim VII. Konstantinos'un vermiş olduğu bilgiye göre bu kişinin askerî görevi de mevcuttu ki Arapların elinde bulunan Girit'e yapılan seferde *Dromos Logothetesi* ve *Patrikiosu* Himerios'un görevlendirildiği de anlaşılmaktadır.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 608; Ayrıca bkz. Kazhdan, "Dromos", s. 662; Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", s. 59.

<sup>50</sup> Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 294.

<sup>51</sup> D. A. Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", *Byzantion*, Vol. 36, No. 2, 1966, s. 442-443; R. Guiland, "Les Logothètes: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin", *Revue des études byzantines*, 29, 1971, s. 31-32; Birsal Küçükspahioğlu, "Bizans İstanbulu'na Gelen Elçiler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz-M. Âkif Aydın), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 366; Bojana Krsmanović, "On the Military Competences of the Logothetes tou Dromou in the 8<sup>th</sup> Century", *Zbornik Radova Vizantološkog*, LIII, 2016, s. 47-62;

<sup>52</sup> Konstantinos Porphyrogenetos, *De Cerimoniis*. II.44.15-16.

Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

Geç Roma döneminde imparatorluk posta ve iletişiminden sorumlu olan “İmparatorluk Demosiosu”<sup>53</sup> ve sekreterleri, Bizans İmparatorluğu'nda VII. ve X. yüzyılda aynı birimin başı ve imparatorluğun önemli mali yöneticilerindendir ve bu yönetici, kaynaklardan anlaşılan “*Dromos Logothetēs*” olarak adlandırılmaktadır.<sup>54</sup> 842-843 yılına tarihlendirilen *Uspensky Taktikonu*'nda ise bu görevli, “*Dromos Logothetēs ve Patrikiosu*” ve “*Dromos Logothetēs*” olmak üzere iki farklı<sup>55</sup> ancak aynı kişiyi ifade eden unvanla; 975-976 yılına tarihlendirilen *Benešević Taktikonu*'nda ise, “*Dromos Logothetēs ve Prōtopathariosu*” unvanı şeklinde adlandırılmıştır.<sup>56</sup> Nitekim *Uspensky Taktikonu*'nda verilen unvan bilgisinden de anlaşılacağı üzere bu kişiye, bir şeref unvanı olan “*Patrikios*” unvanının da verildiği anlaşılmaktadır.<sup>57</sup>

Bu kişi hakkında berid/posta sorumlusu olarak görev yapan ve Arap coğrafyacılarının babası olarak tanımlanan İbn Hurdâzbih (820-912)'in *el-mesalik vel-memalik* adlı eserinde de bir ayrıntı söz konusudur. Onun vermiş olduğu bilgiye göre, imparatorlukta yöneticilik yapan önemli kişilerden birisi olarak imparatorlukta, “*sâhib-i divânü'l-berîd*” adıyla anılan bir Posta Teşkilatı yöneticisi mevcuttur ve “*Rumların posta [berîd/berâdin] işleri atlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu atların kuyrukları kısa kesilmiştir ve alınları da beyazdır. Bunlar son derece zarif atlardır.*” bilgisini vermektedir.<sup>58</sup>

İbn Hurdâzbih'in vermiş olduğu bilgiden, imparatorlukta posta işlerinin hızlı bir şekilde atlar vasıtasıyla yapıldığı aynı zamanda bu atların diğer atlardan ayrılması için de kuyruklarının kesildiği ve taşımacılıkta sıradan atların değil zarif, güzel ve muhtemelen de hızlı atların kullanıldığı anlaşılmaktadır. İbn Hurdâzbih'e güvenecek olursak, Bizans İmparatorluğu'nda böyle bir uygulama vardı ve posta atlarının kuyrukları, diğer atlardan ayrılabilmesi için kesilmekteydi.<sup>59</sup> Nitekim Farsça “*kesik*

<sup>53</sup> Nitekim Geç Roma döneminde “*Demosios Dromos*” şeklinde geçmektedir. Bk. Ioannes Lydos, *Peri Arkhon*. II.26.1.

<sup>54</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 51; Philotheos, *Klētorologion*, s. 103; Taktikon de l'Escurial, *Les Listes*, s. 269; Kazhdan, “*Dromos*”, s. 662; Bury'e göre, *Dromos Logothetēs*'sinin ortaya çıkışı ve iş bölümlerinin gerçekleşmesi, İmparator III. Leo (711-741) döneminden önce değildir. Yine ona göre, *Dromos Logothetēs*'si adlandırması VIII. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştır. Ortaya çıktıktan sonra da Geç Roma dönemindeki *magister officiorum* biriminin görevlerinden elçileri karşılama, yabancılarla iletişim kurma ve diplomasiyle ilgili işler bu birime devredilmiştir. Bk. J. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, London 1911, s. 91.

<sup>55</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 51.

<sup>56</sup> Taktikon Benešević, *Les Listes*, s. 249.

<sup>57</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 51.

<sup>58</sup> İbn Hurdâzbih, *el-mesalik vel-memalik*, Leiden 1889, s. 112.

<sup>59</sup> İbn Hurdâzbih, *el-mesalik vel-memalik*, s. 112.

*kuyruk*” anlamına gelen “*berîde-düm*” kelimesi, esasında İranlıların, posta atlarını diğer atlardan kolayca ayırt etmek için kullanılmaktaydı.<sup>60</sup>

VII. yüzyılda *Dromos Logothetēsi*, bağımsız bir yetkili olduktan sonra kendisine başta seremoniyal olmak üzere farklı görevler verilmiştir. *Dromos Logothetēsi*, posta teşkilatının yanı sıra imparatoru korumak, imparatorlukta bulunan yabancı elçiler ile iletişim kurmak<sup>61</sup> ve onlar hakkında siyasi bilgiler toplamak, özellikle saray seremonilerinde yabancı elçilerin karşılanması ve onlar hakkında bilgilerin verilmesinin düzenlenmesi, genel olarak siyasî ilişkilerde elçilerin seçilmesi gibi görevleri yerine getirmekle sorumluydu.<sup>62</sup> Görevlerinden de anlaşılacağı üzere *Dromos Logothetēsi* bir dış işleri yöneticisi gibi çalışmaktaydı ve imparatorluk için önemli görevleri üstlenmiştir. Ancak onun en önemli görevli, imparatorluk posta teşkilatına yöneticilik yapmaktır.

Bu kişinin ayrıca elçilik heyetlerinin korunmasının yanı sıra imparatorluk sarayında korumalık görevini yani askerî bir sorumluluğu da üstlendiği anlaşılmaktadır. Miller’a göre, bu kişi imparatorluğun üst düzey bir elçilik görevini üstlenmemekle birlikte aynı zamanda kişisel olarak imparatorluğun etrafındaki devletler ile anlaşmalar yapan bir görevli de değildir. Ancak *İmparatorluk Sekreta* (Sekreterlik) *Bölümü*’nün üst düzey görevlilerinden birisi olduğu da açıktır.<sup>63</sup> Ancak kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan *Dromos Logothetēsi*, üst düzey elçilik heyetlerine katılabilmekteydi ve hatta bu unvan bir taltif yani bir üst rütbe olarak da verilmekteydi. Nitekim X. yüzyıl Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenetos’un *De Administrando Imperio* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, öncesinde *prōtopatharios* unvanına sahip olan Leo Rhabdakhos adındaki kişi, sonrasında *Dromos Logothetēsi ve Magistros*<sup>64</sup> unvanlarını alarak üst rütbeye yükseltilmiştir.<sup>65</sup>

<sup>60</sup> İbrahim Harekât, “Berîd”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 498.

<sup>61</sup> Birsal Küçükspahioğlu, “Bizans İmparatorluğu: Siyaset ve Diplomasi”, *İlkçağ’dan Viyana Kongresine Diplomasi*, (ed. Ahmet Dönmez), Grafiker Yayınları, Ankara 2021, s. 242.

<sup>62</sup> Miller, “The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period”, s. 439; A. Kazhdan, “Logothetes tou Dromou”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1247-1248; John Haldon, “Structures and Administration”, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys vd.), Oxford University Press 2008, s. 544.

<sup>63</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 107; Miller, “The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period”, s. 439.

<sup>64</sup> İmparatorlukta sıkça kullanılan yüksek soyluluk ve senatör unvanlarından birisidir. Bu unvan, İmparator tarafından *dia brabeiou* yani nişâne verilerek taltif edilir. Bk. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 145-146.

<sup>65</sup> Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, (ed. G. Moravcsik and trans. R. J. H. Jenkins), Dumbarton Oaks 1967, Bölüm 32, satır 82-84.

İmparatorluk tarihinde hem bir *Dromos Logothetēsi* hem de *Oksys Dromos Logothetesi* görevlerini yerine getiren bir kişiye örnek olarak İmparator VI. Konstantinos (780-797) döneminde, küçük yaşından dolayı imparatorluğu yöneten annesi Eirene tarafından atanan Staurakios adındaki hadımdır. Bu kişi anlaşılan 792 yılında *Dromos Logothetēsi*; 793 yılında da *Oksys Dromos Logothetēsi* görevlerini yerine getirmiştir.<sup>66</sup> İmparator IV. Leo'nun ölümünden sonra varisi oğlu VI. Konstantinos geçmiş, ancak küçük yaşta olmasından dolayı annesi Eirene naiplik yapmıştır. İmparatorluk tarihinin etkili İmparatoriçelerinden birisi olan Eirene, iktidar değişikliği sonrasında ortaya çıkan taht mücadelelerinden dolayı İslâm devletine elçilik heyeti göndermiş ve bir barış anlaşması yapmıştır.<sup>67</sup> Nitekim *Dromos Logothetēsi* Staurakios, 782'de Araplarla yapılan bu anlaşma için gönderilen ve tutuklanan elçilik heyetinde yer almıştır.<sup>68</sup> Bu örnekten de anlaşılacağı üzere *Dromos Logothetēsi*, VIII. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluk Posta Teşkilatı'nın sorumlusu olmakla birlikte VIII. yüzyılın ortalarından sonra diploması ile ilgilenen ve elçilik heyetine başkanlık eden bir kişi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca imparatorluk yönetim tarihinde oldukça etkili olduğu bilinen hadımların da bu göreve atandıkları anlaşılmaktadır.

İmparator Theophilos (829-842)'un ölümünden sonra imparatorluğu yöneten eşi İmparatoriçe Theodora'nın oğlu III. Mikhael (842-867)'in hem hocası hem de 843-844 yılında Girit'te, Araplara karşı mücadele eden ve donanmanın başında görevlendirilen Theoktistos adındaki kişi de *Dromos Logothetēsi* unvanına sahiptir.<sup>69</sup> Bu bilgi, *Dromos Logothetēsi*'nin, imparatorluk sarayında görevli muhtemelen soylu birisi olduğunu da gösteren

<sup>66</sup> Theophanes, *Chronographia*, A.M. 6274, 6275.

<sup>67</sup> Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 84.

<sup>68</sup> James, A. Arvites, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolu'sunun Savunması", *Tarih Dergisi*, (çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş), S. 64 (2016/2), İstanbul 2016, s. 133.

<sup>69</sup> *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit: Erste Abteilung (641-867)*, 4. Band, (ed. Ralph-Johannes Lilie-Claudia Ludwig vs.), Walter de Gruyter, Berlin 2001, s. 578-579; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, (trans. John Wortley), Cambridge University Press 2010, s. 82, 95; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 206; IX. yüzyıl İmparatorluğun eski gücüne kavuşmaya başladığı bir dönem olup 843-844'te Theoktistos, imparatorluğun en önemli adalarından birisi olan ancak 827 yılında Araplar tarafından fethedilen Girit'e yapılacak olan deniz seferinde komutan olarak görevlendirilmiş ve Theoktistos, geçici de olsa adaya hâkim olmuştur. Bk. Ömer Tokuş, *Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü'ş-Şam'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020, s. 59; Girit için ayrıca bkz. Cemal Tukin, "Girit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 85; Skylitzes, muhtemelen 866 yılında *Dromos Logothetesi* görevine atanan Symbatios'dan da bahsetmektedir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 113.

önemli bir detay olmakla birlikte bu unvana sahip olan kişilerin hem sarayda hem de orduda görevlendirildiklerini göstermektedir.

Bu kişinin, posta görevleri haricinde anlaşılan imparatorluk adına diplomatik amaçlı gezileri de söz konusudur. Nitekim yurtdışına elçi gönderme ve imparator adına yabancı elçilikleri kabul etme gibi idarî ancak stratejik görevleri yerine getirme görevleri de mevcuttu. Roma dönemindekinden farklı olarak bu dönemde, kendi bünyesine bu işlerin düzenli ve güvenli bir şekilde yürütülebilmesi için tercümanlar, yazıcılar ve bu bölümü özellikle malî olarak denetleyen ve diplomatik görevleri olan memurlar görevlendirildi. Anlaşılabileceği üzere Bizans İmparatorluğu'na ait Posta Teşkilatı, Roma İmparatorluğu'ndan daha farklı ve geniş bir yapılanmayı ifade etmektedir. Nitekim Roma dönemine ait *Curiosus Cursus*'un malî olarak imparatorluğu ilgilendiren herhangi bir kısmı yoktu<sup>70</sup> ancak Bizans İmparatorluğu'nda bu birimi, malî olarak denetleyen ve imparatorluk bürokrasisinin farklı birimlerinde de görev yapan *logothetēs* adında imparatorluk memurları görevlendirilmiştir.<sup>71</sup> Anlaşılan bu kişiye, bir müddet sonra bu birimdeki diğer görevlileri de denetleme yetkisi verildi.

Bu birimin birinci görevi, imparatorluk postaları; ikinci görevi, imparatorlukta bulunan yabancı diplomatik görevlilerin denetimi, kontrolü ve iletişimini sağlamak; üçüncü görevi, sarayda yabancıların kabulü, karşılanması ve törenlerdeki konumlarının ayarlanması; dördüncü görevi, imparatorluk adına farklı devletlere ya da topluluklara görevlendirilecek olan elçilerin seçilmesi, diplomatik kuralların öğretilmesi ve imparatorluğun iç güvenliğinin korunmasıdır. Posta teşkilatı çerçevesinde *logothetēs* anlaşılan elçilik görevini yerine getiren bir kişi olmamakla birlikte elçilik kurallarını ve protokolünü hazırlayan ve uygulayan bir kişiydi. Dolayısıyla imparatorluk adına başka devletlere elçilik vasıtasıyla ya da anlaşma düzenleyen bir kişi olarak görevlendirilmedi.<sup>72</sup> Anlaşılan bu yöneticinin, imparatorluk ilişkilerini idarî olarak geliştiren ve düzenleyen önemli bir görevi söz konusudur. Böyle bir birimin oluşturulması, imparatorluk bazında yabancı devletlerle olan ilişkilerin geliştirilmesi ve koordinasyonun sağlanmasında ciddi bir öneminin olduğu muhakkaktır. Önemli görevleri yerine getiren bu kişi, en başında imparatora karşı sorumludur ve muhtemelen onun en yakınlarından birisidir.

*Logothetēs*, diğer yandan başşehirde bulunan *Scrinium Barbarorum* olarak adlandırılan ve yabancıların diplomatik olarak gözaltında tutulduğu ve

<sup>70</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 438.

<sup>71</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 438-439.

<sup>72</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 439.



Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

casusluk faaliyetlerinin sıkça yapıldığı bir birimden de sorumludur.<sup>73</sup> *Logothetēs*, bu kişilerin beslenmesi, gözetimi ve idarî işlemlerinin yapılması ve karşı devletlerle olan koordinasyonun sağlanmasından da sorumludur. Bu birim esasında bir casusluk birimi olarak çalışmakla birlikte burada *Logothetēs*'e bağlı olarak yine tercümanlar ve yazıcılar da görev yapmaktaydı.<sup>74</sup>

İmparatorlukta bu görevi yerine getiren kişilere ait kurşun mühürlere, VI. yüzyıldan başlayarak IX. yüzyıla kadar sıkça rastlanılmaktadır. Nitekim VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir mühürde, *Oksys Dromos Logothetēs* ve *İmperial Prōtospathariosu* ve *Patrikiosu Eutykhiosu*<sup>75</sup> ve IX. yüzyıla tarihlendirilen bir mühürde, *Oksys Dromos Logothetēs* ve *Patrikiosu Theophylaktos*<sup>76</sup> adındaki kişilere atıf yapılmaktadır. *Oksys* yani hızlı kelimesine atıf yapan bu mühürler, imparatorlukta hızlı posta taşımacılığının yapıldığını ve bu tarz taşımacılıktan sorumlu olan bir yöneticinin olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca 750-850 yıllarına tarihlendirilen bir mühürde, *Tanrı Tarafından Korunan İmperial Oksys Dromos Logothetēs* ve *İmperial Prōtospathariosu* ve *Patrikiosu Ioannes*<sup>77</sup> adındaki bir kişiye atıf yapılmaktadır. Bu mühürde, *Tanrı Tarafından Korunan İmperial Oksys Dromos Logothetēs* tanımlaması, posta teşkilatının imparatorluk için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Esasında *Tanrı Tarafından Korunan...* tanımlaması, genel itibariyle imparatorlukta askerî ve idarî bir bölgeyi tanımlayan Opsikion *themasının*<sup>78</sup> yöneticisi ve birliği için kullanılan bir tanımlamadır<sup>79</sup> ve bu durum esasında ideolojik olarak İmparatorluğun ve halkının, Roma döneminde olduğu gibi, başkentin, Romalıların kaderi ile

<sup>73</sup> Nitekim bu birim hakkında ayrıntılı bilgi verilmemekle birlikte Philotheos'un *Klētorologion* adlı eserinde *para tou Barbarou* şeklinde atıf yapılmaktadır. Bk. Philotheos, *Klētorologion*, s. 133.

<sup>74</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 444.

<sup>75</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3022.

<sup>76</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3204.

<sup>77</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2042.

<sup>78</sup> Bizans İmparatorluğu'nda günümüz Marmara bölgesinde kurulan *thema*dır. VIII. yüzyılın ortalarına kadar bölünmeden önce Opsikion *themasının* idarî ve askerî yönetim sınırları, kabaca, Geç Antik Çağdaki Hellespontos, Bithynia, Galatia I; Phrygia Salutaris ve Honorias'ın bir kısmını kapsayan bölgelerden oluşmaktadır. Bk. A. Pertusi, *de them.*, s. 128; Bu themanın idarî ve askerî yönetim coğrafyası için ayrıca bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'su'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 164-178.

<sup>79</sup> Güneş, *Bizans Anadolu'su'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, s. 165; Bu konu hakkındaki mühürler için bkz. Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3078 A; 3080 A.

Roma orduları ve kurumları da tanrının korunması altında olduğunu ifade etmektedir.<sup>80</sup>

VIII. yüzyıla ait mühürlerde ise, *Dromos Logothetēsi ve Patrikiosu Ioannes*<sup>81</sup> ve *Dromos Logothetēsi ve İmperial Asēkrētisi David*<sup>82</sup>; VIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen mühürlerde, *Dromos Logothetēsi ve İmperial Asēkrētisi Gregorios*<sup>83</sup>, *Dromos Logothetēsi, İmperial Prōtopathariosu ve Patrikiosu (İsimsiz)*<sup>84</sup>; 750-850 yıllarına tarihlendirilen mühürlerde, *Dromos Logothetēsi ve İmperial Spathariosu Gregoras*<sup>85</sup>, *Dromos Logothetēsi ve Patrikiosu Paulos*<sup>86</sup>; *Dromos Logothetēsi ve İmperial Prōtopathariosu Gregoras*<sup>87</sup>, *Dromos Logothetēsi ve İmperial Prōtopathariosu Gregorios*<sup>88</sup>, *Dromos Logothetēsi ve İmperial Spathariosu Leon*<sup>89</sup>, *Dromos Logothetēsi ve İmperial Prōtopathariosu Leon*<sup>90</sup>, *Dromos Logothetēsi, Patrikios ve İmperial Prōtopathariosu Theognostos*<sup>91</sup>, *Dromos Logothetēsi ve Patrikiosu Theoktistos*<sup>92</sup>; IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir mühürde, *Dromos Logothetēsi, İmperial Spathariosu ve Patrikiosu Theophanes*<sup>93</sup> e atıf yapılmaktadır.

Bu yöneticiye ait mühürlerden en ilginç ise, imparatorluk aile üyelerinden birisi olan ve muhtemelen İmparator VI. Leo tarafından bu göreve atanan, 886-891/893 yıllarına tarihlendirilen, *Dromos Logothetēsi, İmperial Prōtopathariosu, Patrikios, Magistros ve Anthypatos Stylianos*'a ait mühürdür.<sup>94</sup> Bu son atıf, *Dromos Logothetēsi*'nin görevinin imparatorluk aile üyeleri tarafından da yapıldığını, bir kişinin sadece bir unvan değil aynı zamanda birden fazla unvan alabildiğini ve *Dromos Logothetēsi* unvanının, imparatorluk için önemli bir unvan olduğunu kanıtlamaktadır.

<sup>80</sup> Zafer Duygu, *Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, s. 50.

<sup>81</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/1, No. 387.

<sup>82</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3099.

<sup>83</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1947.

<sup>84</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2608A.

<sup>85</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1945.

<sup>86</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2292A.

<sup>87</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1942.

<sup>88</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1970.

<sup>89</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2145.

<sup>90</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3139.

<sup>91</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2492A.

<sup>92</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2497.

<sup>93</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2510A.

<sup>94</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 2674.

## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

Bünyesinde hem posta hem de ağırlıklı olarak diplomatik işleri barındırmakla birlikte<sup>95</sup> imparatorluk işlerinin düzenli bir şekilde yürütmesi için kendi bünyesinde birimlere ayrıldı. 899 yılında eserini kaleme alan Philotheos'un vermiş olduğu bilgiye göre, imparatorlukta önemli görevleri olan *Dromos Logothetēsi*'nin emrinde yedi görevli mevcuttur. Onun vermiş olduğu bilgiye göre, ilerleyen bölümlerde de açıklamaları yapılacak olan görevliler sırasıyla şunlardır: *προτονοτάριος τοῦ δρόμου* (Protonotarios tou Dromou-Dromos Protonotariosu), *σπαθάριοι καὶ χαρτουλάριοι τοῦ δρόμου* (Spatharioi kai Khartoularioi tou Dromou-Dromos Khartoulariosları ve Spathariosları), *ἐπισκεπτῖται* (Episkeptitai-Episkeptitesler), *ἐρμηνεὺς* (H)ermēneus-Ermeneuslar), *κουράτωρ τοῦ ἀποκρισιαρικίου* (Kouratōr tou Apokrisiarikiou- Apokrisiarikion Kouratōru), *διατρέχοντες* (Diatrekhontes-Diatrekhontesler) ve *μανδάτωρ* (Mandatōr)'dur.<sup>96</sup> Philotheos'un burada yapmış olduğu listeleme, Posta Teşkilatı'nda görevli olanların üst-ast hiyerarşisini yani önem sırasını göstermektedir.

### **B.2. Protonotarios tou Dromou/Dromos Protonotariosu [προτονοτάριος τοῦ δρόμου]**

İmparatorluğun fiziksel olarak posta ağı, yollardan, kurulan tesislerden, hem değişim istasyonları olan *stathmos*lar hem de ara istasyon/depolardan ve işlevlerini yerine getirmek için gereken donanım, seyis, hayvan ve ihtiyaç malzemelerinden oluşmaktaydı. Bunların sağlanması ve sürdürülmesi, anlaşılabilir hem imparatorluğun hem de *strategos*<sup>97</sup> olarak adlandırılan yerel yöneticinin sorumluluğundaydı. Ayrıca resmî postacılar ve görevliler, sadece kendilerine sağlanan imkânları kullanmak zorundaydı. Bu durum, taşrada sistemin işlemesi, yerel yönetime bırakıldığı için özellikle malî olarak denetlenmesini ve kaydedilmesini gerektirmiştir.<sup>98</sup> Bu çerçevede posta teşkilatı *Dromos* görevlilerinden, *Dromos Prōtonotarios*'un görevlendirilmesi, bu sistemin malî olarak denetlendiğinin ve kayıt altına alındığının en net kanıtıdır.<sup>99</sup> İmparatorluk bürokrasisinde görev yapan *Prōtonotarios*lar, iktisadî faaliyetleri denetlemek ve kayıtları tutmakla görevlendirilen *notarios*ların yöneticisi konumundadır.<sup>100</sup> Nitekim 750-850

<sup>95</sup> Jeffrey Featherstone, "Emperor and Court", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys vd.), Oxford University Press, 2008, s. 511.

<sup>96</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>97</sup> İmparatorluğun thema idarî ve askerî bölgelerinin yönetiminden sorumlu kişidir. Bk. *Bizans Anadolu'su'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, s. 76.

<sup>98</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 443.

<sup>99</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 57; 59; Philotheos, *Klētorologion*, s. 117, 153; Taktikon Benešević, *Les Listes*, s. 251; Taktikon de l'Escorial, *Les Listes*, s. 273; N. Oikonomidēs, *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, s. 311.

<sup>100</sup> Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 200.

yıllarına tarihlendirilen bir mühürde, muhtemelen *Dromos Prōtonotariosu*'nun emrinde *Dromos Notariosu Ioannes* adındaki bir kişiye atıf yapılmaktadır.<sup>101</sup>

Kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşılan *Dromos Prōtonotariosu* ise belirtildiği üzere imparatorluk posta teşkilatını malî olarak denetleyen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>102</sup> Theophanes Continuatus'un eserinde hakkında ayrıntılı bilgi verilmemekle birlikte bu kişiye atıf yapılmaktadır.<sup>103</sup> İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un *De Cerimoniis* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, *Dromos Prōtonotariosu*, imparatorluk zaferlerine ve zaman zaman imparatorluk seremonilerine katılan bir kişidir. Bu kaynaktan verilen bilgiye göre *prōtonotarios*, imparatorluk seremonilerinde seremoniye uygun olarak bir düzen halinde mahkûmların getirilmesinden de sorumludur.<sup>104</sup> Philotheos ise bu kişiyi, *Dromos Logothetēs*'nin emrinde birinci kişi olarak listelemektedir.<sup>105</sup>

*Dromos Prōtonotariosu*'nun birinci sırada listelenmesi, *Dromos Logothetēs*'nin en önemli ve en etkili yardımcısı olmasından ileri gelmektedir. Muhtemelen imparator tarafından görevlendirilen bu kişi, listelemeden de anlaşılacağı üzere posta teşkilatını malî olarak denetlemesi için görevlendirilmiştir ve *Benešević Taktikonu*'nda bu kişi, "*Dromos Prōtonotariosu ve Prōtopathariosu*" unvanıyla listelenmektedir.<sup>106</sup> Nitekim IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir mühürde, *Dromos Prōtonotariosu ve Imperial Spathariosu Arsavir*; IX. yüzyılın sonu ve X. yüzyılın başına tarihlendirilen başka bir mühürde ise, *Dromos Prōtonotariosu ve Imperial Spatharakandidatosu Basileios* adında bu görevi yerine getiren kişilere atıf yapılmaktadır.<sup>107</sup> İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un *De Administrando Imperio* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre ise, İmparator VI. Leo döneminde, *Okseos Dromos Khartoulariosu* adında bir unvana da atıf yapılmaktadır. Anlaşılan bu görevi yerine getiren kişi Hadım Sinoutis olup VI. Leo tarafından Taron bölgesine gitmesi için görevlendirilmiştir.<sup>108</sup>

<sup>101</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2033.

<sup>102</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 57; 59; Philotheos, *Klētorologion*, s. 117, 153; Taktikon Benešević, *Les Listes*, s. 251; Taktikon de l'Escorial, *Les Listes*, s. 273; Oikonomides, *Les Listes*, s. 311.

<sup>103</sup> Theophanes Continuatus, *Chronographia*. IV.36.19.

<sup>104</sup> Konstantinos Porphyrogennetos, *De Cerimoniis*. II.19.21;1-2; II.20.2-3,19.

<sup>105</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>106</sup> Taktikon Benešević, *Les Listes*, s. 251.

<sup>107</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1739B, 1787.

<sup>108</sup> Konstantinos Porphyrogennetos, *De Administrando Imperio*, 43.35-37.

### **B.3. Spatharioi kai Khartoularioi tou Dromou/Dromos Khartouariosları ve Spathariosları [σπαθάριοι και χαρτουλάριοι τοῦ δρόμου]**

*Dromos Logothetēsi*'nin emrinde ikinci sırada listelenen bu kişi, imparatorluk posta teşkilatını malî olarak denetleyen ve posta hizmetlerine alınacak olan memurların tespiti gibi görevleri olan ve merkezden görevlendirilen kişi olarak karşımıza çıkan *Dromos Khartouarios*udur.<sup>109</sup> İmparatorluk bürokrasinin farklı birimlerinde *khartouarios*lar görevlendirilmiş olup esasında bu kişiler, hem merkezde hem de eyaletlerde arşiv ve malî görevleri olan bir memur sınıfını tanımlamaktadır.<sup>110</sup>

Posta teşkilatındaki *Dromos Khartouariosları* ise, anlaşılan hem imparatorluk merkez *dromos* teşkilatını hem de *themalar* da bulunan *dromos* yani posta birimlerinin gelir ve giderlerini denetlemekteydi. Belirtildiği üzere Philotheos, *Dromos Khartouariosu*'nu, *Dromos Logothetēsi*'nin emrinde bulunan görevli olarak ikinci sırada listelemektedir.<sup>111</sup> Bu listeleme, Posta Teşkilatı'nda *Dromos Prōtonotariosu*'ndan sonra gelen en önemli kişiyi göstermesi bakımından kıymetlidir. İmparatorlukta bu görevi yerine getiren IX. yüzyıla tarihlendirilen mühürlerde, *Dromos Khartouariosu ve İmperial Spathariosu Konstantinos*; *Dromos Khartouariosu ve İmperial Spathariosu Niketas*; *Dromos Khartouariosu ve Spathariosu (İsimsiz)*<sup>112</sup>; IX. yüzyılın başına tarihlendirilen başka bir mühürde ise, *Dromos Khartouariosu ve Hypatosu Aleksandros*<sup>113</sup> adlarında bu görevi yerine getiren kişilere atıf yapılmaktadır. Mühürlerdeki unvanlara bakıldığında bu kişilerin, İmparatorluk merkezinden yani İmparator tarafından görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.

### **B.4. Episkeptitai/Episkeptitesler [ἐπισκεπτῖται]**

<sup>109</sup> Taktikon Uspensky, *Les Listes*, s. 59; Taktikon de l'Escorial, *Les Listes*, s. 273; A. Kazhdan, "Chartouarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 416; Ayrıca bkz. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 92.

<sup>110</sup> A. Kazhdan, "Chartouarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 416.

<sup>111</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>112</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 1828, 2266, 2639.

<sup>113</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3074.

İlk defa Philotheos'un eserinde bahsedilen *Episkeptites*; *Kouratōr*, '*Agelon Logothetesi*'<sup>114</sup>, *Şehrin Eparkhosu*<sup>115</sup> ve *Dromos*<sup>116</sup> bölümlerinde görevli olan ve imparatorluğa ait "*Episkepsis*"<sup>117</sup> olarak adlandırılan imparatorluk arazilerini ve gelirlerini denetleyen kişidir.<sup>118</sup> İmparatorluk bürokrasisinde malî bir görevi olduğu anlaşılan bu görevli, *Şehrin Eparkhosu*'nun yardımcılardan dördüncü<sup>119</sup>; '*Agelon Logothetesi*'nin yardımcılardan beşinci; *Dromos Logothetesi*'nin yardımcılardan üçüncü kişi olarak listelenmektedir.<sup>120</sup> Nitekim daha öncede bahsedildiği üzere bir unvana sahip olan bir kişinin, imparatorluk bürokrasisinde farklı görevleri yerine getiren ya da aynı unvanı taşıyan bir kişinin farklı bir birimde farklı bir iş yaptığının gösteren önemli kanıtlardan birisidir.

Posta Teşkilatı çerçevesinde *Dromos Logothetesi*'nin emrinde üçüncü sırada listelenen bu kişi hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte *logothetēs*'in emrinde olan *Episkeptites*ler, genellikle müfettişle beraber "polis" olarak da görülmektedir.<sup>121</sup> Nitekim *episkeptites*lerin, özellikle sınırların ve uzak bölgelerin güvenliğiyle ilgili konularda muhtemelen hem yerel hem de merkezî yönetime bilgi vermeye görevlendirilmiştir.<sup>122</sup> VIII. yüzyıla tarihlendirilen bir mühürde, *Episkeptites ve Silentarios Petros*<sup>123</sup>; 650-750 yıllarına tarihlendirilen başka bir mühürde ise *Episkeptites Georgios*<sup>124</sup> adında bu görevi yerine getiren kişilere atıf yapılmaktadır.

### B.5. (H)ermēneus [ἐρμηνεύς]

Grekçede, "Mütercim/Çevirmen" anlamına gelen (*H)ερμηνεύς-(H)ermeneus* kelimesi<sup>125</sup>, İmparatorluğun çeşitli birimlerinde görevli olan

<sup>114</sup> Logothetes tön 'Agelon: İmparatorluğa ait at ve katır sürülerinin denetiminden sorumlu olan kişidir. Bk. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 231.

<sup>115</sup> Eparkhos tēs Polēos: İmparatorluğun başkenti olan Konstantinopolis'in valisi olarak tanımlanan ve imparatorluk senatosunda önemli bir yere sahip üst düzey yöneticidir. Bk. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 95.

<sup>116</sup> Philotheos, bu kişiyi *Dromos Logothetesi*'nin emrinde üçüncü sırada listelemektedir. Bk. Philotheos, *Klētōrologion*, s. 117.

<sup>117</sup> M. Bartusis, "Episkepsis", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 717.

<sup>118</sup> Oikonomides, *Les Listes*, s. 312; A. Kazhdan, "Episkeptites", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 717.

<sup>119</sup> Philotheos, *Klētōrologion*, s. 113.

<sup>120</sup> Philotheos, *Klētōrologion*, s. 117.

<sup>121</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 445.

<sup>122</sup> Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, s. 93.

<sup>123</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2307.

<sup>124</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/3, No. 3024.

<sup>125</sup> Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 275.

tercümanlardır. Nitekim Philotheos'un vermiş olduğu bilgiye göre, *Dromos Logothetēs*'nin emrinde görevli olan sayısı belli olmamakla birlikte dördüncü sırada listelenen tercümanlar vardır<sup>126</sup> ve bu tercümanlar, muhtemelen *Dromos Logothetēs*'nin emrinde, iyi bir tercümanın nasıl yapılacağını ve protokol kurallarını öğrenmekteydiler. Ancak diplomatik ilişkilerde, farklı dilleri öğrenmek için çeşitli resmî eğitimlerin verilip verilmediği tam anlamıyla bilinmemektedir.<sup>127</sup> Hem imparatorluk bürokrasisinde hem de özel olarak Posta Teşkilatı'nda, tercüme dolayısıyla ikinci bir dile ihtiyaç duyulmakla birlikte bu ihtiyaç genellikle ikinci bir dile ilgi duyan ve çeşitli milletler arasından seçilen kişiler olmaktadır. Bu kurumda, bu şekilde yer alan birisi tecrübelerini oğullarını aktararak onların da bürokraside yer almasını sağlamaktaydı. Bu kişilerin yanı sıra özellikle sınır bölgelerinde Araplar ile ticarî ilişkiler geliştiren tüccarlar da imparatorluğa tercüman olarak görev yapmaktaydılar ve bunlar her iki dili de konuşabilmekteydiler. Aynı şekilde Kherson [Kırım]'da ve Kafkaslarda da bu şekilde tüccarlar vasıtasıyla imparatorluk adına hem casusluk hem de ticarî ve diplomatik ilişkiler kurulabilmekteydi. Bunların yanı sıra hem merkezde hem de kırsalda imparatorlukta yaşayan ve bazıları da asker olarak hizmet eden farklı milletlerden göçmenler ya da müttefiklere ait kişiler, imparatorlukta tercümanlık görevini üstlenmekteydiler.<sup>128</sup> Bu tarz ilişkilerin yanı sıra esirler ve diğer ülkeye sığınan kaçaklar da Bizans yönetimi tarafından tercüman olarak kullanılmaktaydı. Nitekim herhangi bir baskıya maruz kalmadan din değiştiren esirler veya kaçaklar, imparatorluk tarafından özellikle toprak sahibi edilmekte ve ihtiyaç halinde çevirmen olarak kullanılmaktaydılar. Diplomasi kültürünü geliştirmesinin yanı sıra bu iki unsurda, iki ülkenin uygarlık ve âdetlerinin karşılıklı olarak öğrenilmesine de yardımcı olmuşlardır.<sup>129</sup>

Bu tarz tercümanlık yapanların, özellikle *Logothetēs* emrinde çalışıp çalışmadıkları belli olmamakla beraber aynı şekilde *Logothetēs*'in de onlar üzerindeki statüsü de net değildir. Ancak tercümanlık faaliyetlerinde kullanılan kişilerin genellikle erkek olduğu, şehri ziyaret edenlerin, savaş esirlerinin, bağlı toplulukların ve imparatorluğa gelen yabancı tüccarların tercümanlık için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra yabancı paralı askerlerin özellikle Vareg askerlerinin, yabancı ülke topraklarında ihtiyaç duyulduğunda imparatorluk adına tercümanlık yaptıkları bilinmektedir. Bu alt

<sup>126</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>127</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 450.

<sup>128</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 450.

<sup>129</sup> André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 127.

düzyer tercümanlık faaliyetlerinin yanı sıra daha üst düzeyde diplomatik olarak belgelerin düzenlenmesi ve tercümelerinin yapılması gerekmektedir ve bunun içinde gerekli birimin hazır bulunması ve elçilik görevlilerinin getirilmesi gerekmektedir. 913 yılında *Logothetēs* Thomas'ın emrinde Arapça tercümanlık yapan “Manuel” adında bir görevli vardır.<sup>130</sup> Özellikle elçilik vazifesiyle bu işi yapacak olanların, itinayla seçilmesi, güvenilir kişiler olması ve her iki dile de hâkim olması gerektiği ortadadır.

Arapçanın yanı sıra hem kozmopolit bir yapısının olması hem de çağdaş devlet ve toplulukların sayısının fazla olması dolayısıyla farklı dillerde özellikle Latince, Slavca, Ermenice<sup>131</sup> ve Hunca/Türkçe tercümanlara ihtiyaç duyulduğu tahmin edilebilir. Bu tercümanlar, aynı kaynakta, *Dromos Logothetēs*'nin emrinde dördüncü sırada listelenmiştir.<sup>132</sup> Haklarında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte bu tercümanların, muhtemelen farklı devletlerden veya topluluklardan gelen mektupları, bilgileri ve elçilik kabullerinde tercümanlık görevi yaptığı tahmin edilebilir. Nitekim 650-750 yıllarına tarihlendirilen bir mühürde, muhtemelen imparatorluk posta teşkilatında görevli olan (*H*)*ermeneutes Ioannes* adında bu görevi yerine getiren bir görevliye atıf yapılmaktadır.<sup>133</sup>

#### **B.6. Kouratōr tou Apokrisiarikiou/Apokrisiarikion Kouratōru [κουράτωρ τοῦ ἀποκρισιαρικού]**

İmparatorluğa yurtdışından gelen özellikle elçilik heyetlerinin davet edildiği ve İmparatorluk elçilik bölümünden [binasından] sorumlu olan yöneticidir.<sup>134</sup> Nitekim imparatorluğa yabancı misafirlerin gelmesi ve onların konaklaması sorunu ciddi bir sorundur. Dolayısıyla misafirlerin kalacakları yerlerin ayarlanması, güvenliklerinin sağlanması ve özellikle elçilik heyetlerinin kaldıkları günler boyunca dinledikleri ve eğlendikleri imparatorlukta *apokrisiareion* adında bir bina mevcuttu. Belirtildiği üzere bu bina, yabancı misafirleri eğlendirmek için bir “konukevi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılan *Apokrisiarikion Kouratōru*, elçilerin yakın

<sup>130</sup> Miller, “The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period”, s. 452-454.

<sup>131</sup> X. yüzyılda Konstantinos Porphyrogennetos'un *De Administrando Imperio* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, İmparatorluğa bağlı olan Ermeniler ve Ermeni yöneticiler de bürokraside tercüman olarak kullanılmaktaydı. Nitekim İmparator IV. Leo döneminde, hem ırkına hem de ne görev yaptığına dair “*Ermeni Tercüman Theodoros*” adında bir kişiye atıf yapıldığı ve bu kişinin doğuya görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bk. Konstantinos Porphyrogennetos, *De Administrando Imperio*, 43.41-42.

<sup>132</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>133</sup> Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2 No. 1510.

<sup>134</sup> Oikonomides, *Les Listes*, s. 312.



Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

denetiminden hem de bu binadan sorumlu bir kişiydi.<sup>135</sup> Nitekim Philotheos'ta bu görevli, *Dromos Logothetēs* bölümünde görevli beşinci kişi olarak listelenmektedir.<sup>136</sup>

### B.7. Diatrekhontes [διατρέχοντες]

Oikonomides'in vermiş olduğu bilgiye göre, İmparatorluk *Dromos Logothetēs*'ne bağlı posta teşkilatında görevli olan postacılar yani ulaklardır.<sup>137</sup> Bu kişilerin, imparatorluğa ait olan önemli bilgileri taşıdığı için güvenilir kişilerden seçildiği tahmin edilebilir. Bu kişiler, acil bir şekilde ulaştırılması gereken bilgileri hızlı bir şekilde gitmesi gereken yere ulaştırmakla ve kesinlikle hazırlanan belgeyi okumamakla ve casusluk yapmamakla görevlendirilmişlerdir. İmparatorluk postalarının ulaştırılmasının, esasında hızlı ve yavaş olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiği bilinmekle birlikte bu görevlilere, daha hızlı gidebilmesi için imparatorluk tarafından mühürlenmiş bir belge ya da pasaport tahsis edilmekteydi. Bu belgelerin oluşturulmasının, İmparatorlukta görevli olan üst düzey yöneticilerin yanı sıra özel durumlarda *Logothetēs*'in kontrolünde olduğu tahmin edilebilir.<sup>138</sup> Ancak Haldon'a göre *Diatrekhontes*, İmparatoriçe Eirene, kendi özel korumalığını yapan *Vigla* birliğini kurduğu zaman muhtemelen bu grubu da kurmuştur ve *Dromos Logothetēs*'ne bağlı bir görevli olup olmadığı da şüphelidir. Nitekim onların, çeşitli bürokratik birimlerle Hippodrom'da bulunan *Vigla* birliğinin merkezi arasında, *mandatōr*lar gibi irtibat kuran memurlar olduğu fikrini ileri sürmektedir.<sup>139</sup> Ancak kaynak Philotheos, *Diatrekhontes*leri, Posta Teşkilatı'ndan sorumlu olan *Dromos Logothetēs*'nin emrinde altıncı görevli olarak listelemektedir.<sup>140</sup>

### B.8. Mandatōr [μανδάτωρ]

İmparatorluk idarî ve askerî yönetiminde hem merkezde hem de yerelde, idarî ve askerî unvan olarak kullanılan *mandatōr* unvanı, merkezde İmparatorun veya İmparatorluk *tagma* yöneticilerinin ve yerelde ise, strategosun elçisi ya da habercisidir.<sup>141</sup> Philotheos'un vermiş olduğu bilgiye göre, *Dromos Logothetēs*'nin emrinde yedinci sırada listelenen yeri

<sup>135</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 447.

<sup>136</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>137</sup> Oikonomides, *Les Listes*, s. 332.

<sup>138</sup> Miller, "The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period", s. 443.

<sup>139</sup> John Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984, s. 295.

<sup>140</sup> Philotheos, *Klētorologion*, s. 117.

<sup>141</sup> A. Kazhdan, "Mandator", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1281; Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army*, Stanford University Press 1995, s. 102; Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 108; Bu unvana ait mühür örnekleri için bkz. Laurent, *Le Corpus des Sceaux de L'Empire Byzantin*, s. 123-128.

geldiğinde elçilik yeri geldiğinde de ulaklık görevi yapan kişidir. İmparatorluğun bir bölgesi *thema* statüsüne kavuşturulduktan sonra o bölgeye, İmparator tarafından bir *strategos* atanır ve *strategos*'ta güvenebileceği kişilerden kendi maiyetini ve yardımcılarını oluştururdu. Bu yardımcılardan birisi de hem imparatorudan hem çağdaş devletlerde hem de çevresinde olup bitenlerden kendisine haber ulaştıracak birisi olan *mandatōr*du. İmparatorluk içerisinde oldukça önemli bir göreve haiz olan *mandatōrlardan*, her *themada* bir tane bulunmakta olup anlaşılın *mandatōrlar*, mutlaka güvenilir kişilerden atanmalıydı. İmparatorluk sarayının ve adlî birimlerinde *mandatōrların* olduğu görülmektedir. Nitekim Philotheos'un vermiş olduğu bilgiye göre, *Skholōn Domestikosu*<sup>142</sup> ve *Ekskoubitōn Domestikosu*<sup>143</sup>'nun emrinde de bir *mandatōr* vardı.<sup>144</sup> Ayrıca *Taktikon Uspensky*'den ve Philotheos'tan anlaşılın imparatorluk merkezinde de görevli bir "*İmparatorluk Mandatōru*" vardı.<sup>145</sup> Nitekim imparatorluk idarî ve askerî yöneticilerinin emrinde, mutlaka bir *mandatōr* görevlidir ve bu *mandatōrlar* da *prōtomandatōr* olarak adlandırılan yöneticinin emrindedirler.<sup>146</sup> Nitekim *prōtomandatōr*'un saray seremonilerinde bir takım görevleri vardı ve Haldon'a göre, aynı zamanda İmparator V. Konstantinos zamanında bir grup askerinin yöneticisi olan bir askerdi.<sup>147</sup>

Arap saldırıları sonrasında postanın ve yolların durumu, net bir şekilde bilinmemekle birlikte bu teşkilat, uzun yıllar temel yapısını ve sorumluluklarını devam ettirdi. XI. yüzyılın sonunda, imparatorluk konaklama yerleri olan mitata'yı destekleyen toprakların çoğu ve yaylalardaki at çiftlikleri ile imparatorluk arazileri, Türklerin elinde olduğu için *Dromos* sistemi ciddi sıkıntıya düşmüştür.<sup>148</sup>

<sup>142</sup> Domestikos tōn Skholōn: Konstantinopolis'in yakınında konuşlandırılan en önemli merkezi birlik olan skholai tagmasının yöneticisidir. Bk. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 112; *Taktikon Uspensky*, *Les Listes*, s. 63; Philotheos, *Klētologion*, s. 111.

<sup>143</sup> Domestikos tōn Ekskoubitōn: İmparator I. Leo (457-474) tarafından kendisinin güvenliğinin sağlanması için Konstantinopolis'te kurulan ve yaklaşık üç yüz askerden oluşan ve Ekskoubitōn olarak adlandırılan askerî birimin yöneticisidir. Bk. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 118.

<sup>144</sup> Philotheos, *Klētologion*, s. 113.

<sup>145</sup> *Taktikon Uspensky*, *Les Listes*, s. 63; Philotheos, *Klētologion*, s. 91.

<sup>146</sup> Kazhdan, "Mandator", s. 1281; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, s. 120.

<sup>147</sup> Haldon, *Byzantine Praetorians*, s. 285.

<sup>148</sup> Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, s. 141-142.

## Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

Philotheos'un eserinde verilen bilgiler çerçevesinde üst-ast hiyerarşisine göre, Bizans İmparatorluğu Posta Teşkilatı'nın ve diplomasisinin bir yetkilisi olan *Dromos Logothetes*'nin emrindekilerin listesi aşağıdaki gibidir:

<b>Logothetēs tou Dromou</b>
Protonotarios tou Dromou
Spatharioi kai Khartoularioi tou Dromou
Episkeptitai
(H)ermēneus
Kouratōr tou Apokrisiarikiou
Diatrekhontes
Mandatōr

### **C-Gizli Haber (Casusluk) Alma Birimi Olarak Posta Teşkilatı**

Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı'nın ortaya çıkmasında siyasî ilişkilerin yani diplomasinin de önemli bir payının olduğu anlaşılmaktadır. Posta teşkilatı, esasında imparatorluk resmî emir ve evraklarının taşra bölgelerine ulaştırılması dolayısıyla ortaya çıkmış ve çağdaş devletlerle kurulan diplomatik ilişkiler çerçevesinde de gelişmiştir. Bir bölgenin valisine ya da çağdaş devlet yöneticisine iletilmesi gereken emir, hızlı bir şekilde bu işle görevlendirilmiş olan teçhizatlı, atlı ve imparatorluk tarafından mühürlenmiş bir belge ya da pasaporta sahip olan resmî görevliler tarafından yapılmaktaydı.<sup>149</sup> Ancak İmparatorluk sınırları içinde Sâsâniler ve daha sonra Müslümanlar tarafından taşralıların arasına karışmaları için gönderilen ve “*Romalılar gibi giyinip*” Roma dilini konuşabilen casuslar mevcuttur. Roma şehrine yabancı giysilerle gelmek, kişinin tutuklanmasına ve casus diye sorgulanmasına yol açabilmekteydi.<sup>150</sup>

Bizans İmparatorluğu'nda 806-815 yılları arasında Konstantinopolis Patrikliği yapmış olan ve imparatorluğun önemli kaynaklarından birisi olan Patrik Nikephoros (758-828)'un *Historia Syntomos/Özet Tarih* ya da

<sup>149</sup> Miller, “The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period”, s. 443.

<sup>150</sup> Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, s. 69.

*Breviarium* adlı eserinde, imparatorlukta görevli olan casusların muhbirlik yapması durumunda, muhbirlerin ellerinin ve burnun kesildiği ve İmparator Herakleios döneminde muhbirlik yapanların bu şekilde cezalandırıldıkları bilgisi verilmektedir.<sup>151</sup>

Çağdaş devletler ya da topluluklar ile yapılan karşılıklı elçi görevlendirmeleri, sınırdaki faaliyetler, devletlerarası hediyeleşmeler ve bu devletler nezdinde yapılan casusluk faaliyetleri, imparatorlukta Posta Teşkilatı'nın gelişmesini etkilemiştir. Nitekim posta teşkilatında oluşturulan alt yapı, bir müddet sonra kuruluş amacına uygun olarak Bizans İmparatorluğu'nda da bir gizli haber alma teşkilatına dönüşmüştür.<sup>152</sup> Kendi bünyesinde tercüman gibi farklı dillere hâkim olan görevlilerin olması, bu durumu tetiklemiş olmalıdır. Ayrıca uzak bir bölgede ya da çağdaş bir devlette olan bitenlerin imparatorluk merkezine iletilmesi, imparatorluk için hayati bir önem arz etmekteydi. Böylece hem postacılık hem de casusluk faaliyetleri aynı anda devam ettirildi. Bu çerçevede Prokopios'un vermiş olduğu bilgiler oldukça kıymetlidir:

*“Gizli haber alma örgütüyle ilgi ise durum şöyleydi: öteden beri devlet bir sürü casus kullanırdı. Casuslar düşman ülkelerine gider, tüccar kılığında ya da başka bir oyunla Perslerin sarayına girme yolunu bulurlardı. Her şeyi dikkatle izledikten sonra Bizans toprağına dönünce, düşmanın bütün sırlarını imparatorun yardımcılara anlatabilecek durum da olurlardı. İmparatorun yardımcıları da önceden bilgili olduklarından dikkatle davranırlar, hiçbir zaman habersiz yakalanmazlardı. Aynı yöntem uzun süre Medler arasında da kullanılmıştı.”*<sup>153</sup>

Prokopios'un vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere imparatorluk, eski dönemlerden itibaren çağdaş devlet ve toplulukların faaliyetlerinden haberdar olmak için çeşitli yollara başvurarak casusluk yapılmasını desteklemekteydi. Nitekim günümüzde dahi casusluk faaliyetlerinin uluslararası ilişkilerde ne kadar önemli olduğu bilinmekle birlikte alınacak kararlarda verilen bilgilerin etkisi yadsınamayacak derecede önemlidir. Bu çerçevede casusluk, devletlerde olmazsa olmaz faaliyetlerden birisidir ve Bizans İmparatorluğu'nun da bu faaliyetlerini, Posta Teşkilatıyla birlikte daha sistematik yaptığı düşünülebilir. Daha öncede bahsedildiği üzere imparatorluk tarafından bir teşkilat haline getirilmeden önce *Dromos Logothetēsi* adındaki bir görevli, hem posta teşkilatını hem de casusluk işlerini yürütmesi için görevlendirilmiştir ve emrindeki bazı görevlilerde bu casusluk

<sup>151</sup> Nikephoros, *Breviarium*. 24.8-13.

<sup>152</sup> Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 140, 142, 146.

<sup>153</sup> Prokopios, *Anekdotā*. XXX.III.1-9.

faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Nitekim İmparator VII. Konstantinos'un *De Administrando Imperio* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, anlaşılan casusluk faaliyetlerinde *Dromos Logothetēsi* ve kurumu, doğrudan bilgi almak için imparator ile aracı bir kişi ve kurum şeklinde çalışmaktaydı.<sup>154</sup>

### Sonuç

Bir yollar medeniyeti olan Roma İmparatorluğu, Posta sistemini en iyi şekilde kullanan imparatorluklardan birisidir. Roma İmparatorluğu'nun posta teşkilatı, İmparator Augustus tarafından daha sistematik hale getirilmiştir. Augustus, kendi döneminde *vehiculatio* olarak adlandırılan bu teşkilatı düzenleyerek uzak mesafeleri duraklara bölmüş, bu duraklarda da ulakların dinlenebilecekleri ve atlarını değiştirebilecekleri bir yer oluşturmuştur. Böylece posta taşımacılığı bir sisteme göre düzenlenmiştir. Bu sistem, kendisinden sonra gelen İmparatorlar tarafından da geliştirilerek kaynaklarda, "*Cursus Publicus*" olarak adlandırılan "*İmparatorluk Postası*" adını almıştır.

Bizans İmparatorluğu da Roma'nın bu Posta Teşkilatı'nı örnek almıştır. Özellikle İmparator I. ve II. Theodosioslar ve I. Iustinianos dönemlerinde bu teşkilatta ciddi değişiklikler yapılmasına rağmen teşkilat, genel yapısını X. yüzyıla kadar korumuştur. İmparator Augustus döneminden itibaren oldukça yavaş şekilde işlediği anlaşılan bu sistem, İmparator I. Iustinianos döneminde hızlandırılmış ve hızlı ve yetenekli ulaklar sayesinde de mesafeler yine *stathmos*lara bölünerek daha kısa sürede aşılmıştır. Bu çerçevede imparatorlukta, imparatorluk resmî belgelerinin olabildiğince süratli iletilmesini sağlayan "*hızlı*" ve "*yavaş*" olmak üzere iki farklı şekilde taşımacılık yapılmıştır.

Erken Bizans döneminde "*Halk Postaları*" olarak geçen tanım, *Demesios Dromos* olup bu tanım, sonraki yüzyıllarda da kullanılmıştır. Erken dönemde anlaşılan *Demesios Dromos*, imparatorluğun muhtemelen VIII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren *Magister Officorum* bölümüne bağlı bir birimdir ve doğrudan imparatorluk postalarıyla ilgilenmektedir.<sup>155</sup> Nitekim kaynaklardaki bilgilerden anlaşılan, bu birimin yöneticisi olan *Dromos Logothetēsi* unvanı daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmış bir unvandır. Muhtemelen VIII. yüzyılda ilk defa bahsedilen bu unvan, *Magister Officorum* bölümünde yürütülen posta taşımacılığı ve dış ilişkiler gibi önemli görevleri yöneten kişilere yönetici sıfatıyla verilmiştir. Bu doğrultuda, örnekleri verilen İmparatorluk mühürlerinden *Dromos Logothetēsi*'nin, imparatorluk Posta Teşkilatı'nın başı olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluktaki stratejik

<sup>154</sup> Konstantinos Porphyrogennetos, *De Administrando Imperio*, 50.176-177, 190-191.

<sup>155</sup> Ioannes Lydos, *Peri Arkhon*. II.24.3, 26.1; Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 131.

öneminden ve iş çeşitliliğinin fazla olmasından dolayı *Dromos Logothetēsi*'nin görevleri paylaşılmış ve bu kişiye bağlı yeni yardımcı görevliler atanmıştır. Philotheos'un *Klētorologion* adlı eserinin dışındaki *taktikonlar*, imparatorluk *Dromos Logothetēsi* ve görevlilerine kısmî olarak atıf yapmaktadır. Philotheos'un bu *Taktikon*lardan ayrılan özelliği ise, İmparatorluk Posta Teşkilatı'na, yöneticisine ve yardımcılara üst-ast hiyerarşisine göre atıf yapmasıdır.

Philotheos'un vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan *Dromos Logothetēsi*'nin emrinde, hem posta hem de yabancı ülke ve topluluklarla dış ilişkileri yürüten, bu konularda ona yardımcı olan dolayısıyla bürokraside kullanılan yedi görevli ve unvan mevcuttur. Bu görevlilerin her biri posta teşkilatında farklı görevleri yerine getirmekle birlikte merkezden *Dromos Khartoulariosları*'nın görevlendirilmesi, bu birimin malî olarak imparatorluk tarafından denetlendiğini de kanıtlamaktadır. Ayrıca bu birimde çalışanlardan özellikle farklı yabancı dillere hâkim olan (*H*)ermeneosların olması, bu birimin bir müddet sonra imparatorluğun casusluk birimi olarak faaliyet göstermesini de sağlamıştır. Dolayısıyla imparatorluğun hem posta yani iletişim işleri hem de imparatorluğun geleceği için önemli bir husus olan casusluk faaliyetleri, aynı anda aynı birim ve çalışanlar tarafından yürütülmüştür. Bu çerçevede Philotheos'un yapmış olduğu *Barbarum* atfı, muhtemelen bu kurum içerisinde yabancılar hakkında istihbari bilgiler toplamak için faaliyet gösteren, *Demios Dromosu*'na bağlı bir birimi ifade etmektedir. Sonuç olarak, İmparatorluğun erken dönemlerinde "*Cursus Publicus*"; IV. yüzyılın ortalarından itibaren de "*Demios Dromos*" yani "*Halk Postaları*" olarak tanımlanan imparatorluğa ait Posta/Taşımacılık sisteminin, imparatorluğun siyasî, idarî, askerî ve ticarî faaliyetlerinde ciddi bir önemi olduğu ortadadır. Bu teşkilat varlığını, *Dromos Logothetēsi*'nin yöneticiliğinde casusluk faaliyetleriyle birlikte X. yüzyıla kadar korumuştur.

### Kaynaklar

- Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*, Vol. I-II Books 14-19; 20-26, (trans. John C. Rolfe), Loeb 1935, 2000; *Roma Tarihi*, (çev. Samet Özgüler), İstanbul 2019.
- Gaius Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum-Divus Augustus*, (trans. *The Lives of the Twelve Caesars*), (Ed. J. E. Reed-A. Thomson), Philadelphia 1889.
- Herodotos, *The Histories*, Vol. III, (Books V-VIII), (trans. A. D. Godley), Harvard University Press 1938; *The Histories*, Vol. IV, (Books VIII-IX), (trans. A. D. Godley), Harvard University Press 1930; *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

Ioannes Lydos, (=Peri Arkhon) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Romaluların Devletinin İdari Makamları Hakkında*, C. I, (çev. Fatih Onur), İstanbul 2013.

İbn Hurdâzbih, *el-mesalik vel-memalik*, Leiden 1889.

Konstantinos Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, (ed. J.J. Reiske), Vol. I-II, Bonn 1829-30.

Konstantinos Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, (ed. G. Moravcsik and trans. R. J. H. Jenkins), Dumbarton Oaks 1967.

Nikephoros, Patrik, *Short History*, (trans. Cyril Mango), Dumbarton Oaks 1990.

Philotheos, *Klētorologion*, in *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 81-235.

Prokopios, *Anekdotia*, Ed. M. Isambert, Paris 1856; *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (çev. Orhan Duru), İstanbul 2010.

Skylitzes, John, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, (trans. John Wortley), Cambridge University Press 2010.

Taktikon Benešević: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 237-253.

Taktikon de L'escorial: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 263-277.

Taktikon Uspensky: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 41-63.

Theophanes, *Chronographia*, (ed. Ioannis Classeni), Bonn 1839.

Theophanes Continuatus, *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*, (ed. Ihor Ševčenko), de Gruyter 2011.

#### **Araştırma Eserler**

Aktüre, Sevgi, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyılın Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018.

Arvites, A. James, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolu'sunun Savunması", *Tarih Dergisi*, (çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş), S. 64 (2016/2), İstanbul 2016, s. 125-140.

Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

- Avramea, Anna, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks 2002, s. 57-90.
- Bartusis, M., "Episkepsis", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 717.
- Belke, Klaus, "Communications: Roads and Bridges", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys vd.), Oxford University Press 2008, s. 295-308.
- Bury, J., *The Imperial Administrative System in the Ninety Century*, London 1911.
- Clot, André, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Copper, E.- Decker, J. M., *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, Palgrave 2012.
- Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Çetin, Cemal, *Ulak Yol Durak*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Decker, J. Michael, *Bizans Savaş Sanatı*, (çev. A. Tunçer Büyükonat), Doruk Yayınları, İstanbul 2016.
- Devos, K. F., "Cursus Publicus: Transportation in Ancient Rome", *Public Affairs: A Maritime Quarterly for Discussion of Public Affairs*, Vol. 15, No. 3, 1953, s. 8-17.
- Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Ed. W. Smith, Boston 1859.
- Duygu, Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017.
- Dvornik, Francis, *Origins of Intelligence Services*, Rutgers University Press 1974.
- Featherstone, Jeffrey, "Emperor and Court", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys vd.), Oxford University Press, 2008, s. 505-517.
- Guilland, R., "Les Logothètes: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin", *Revue des études Byzantines*, 29, 1971, s. 5-115.
- Güneş, Cüneyt, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Güneş, Cüneyt, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Haldon, John, "Structures and Administration", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys vd.), Oxford University Press 2008, s. 539-553.
- Haldon, John, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984.
- Haldon, John, "The army and Military Logistics", *The Byzantine World*, (ed. Paul Stephenson), Routledge 2010, s. 47-60.



Philotheos'un Klētorologion Adlı Eserine Göre Bizans İmparatorluğu'nda Posta Teşkilatı Ve Görevlileri

- Harekât, İbrahim, "Berîd", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 498-501.
- Hendy, F. Michael, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press 1985.
- Jones, M. H. A., *The Later Roman Empire 284-602*, Vol. II, The Johns Hopkins University Press 1986.
- Kaldellis, Anthony, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, (çev. Deniz Türker), Karakarga Yayınları, İstanbul 2020.
- Kazhdan, A., "Atriklines", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 227.
- Kazhdan, A., "Chartoularios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 416.
- Kazhdan, A., "Dromos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 662.
- Kazhdan, A., "Episkeptites", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 717.
- Kazhdan, A., "Logothetes tou Dromou", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1247-1248.
- Kazhdan, A., "Mandator", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1281.
- Kazhdan, A., "Spatharios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1935-1936.
- Keçiş, Murat, "Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia", *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, C. I, (ed. H. Selvi vd.), Kocaeli 2020, s. 83-90.
- Kolb, Anne, "Mansiones and cursus publicus in the Roman Empire", *Statio Amoena*, a cura di Patrizia Basso-Enrico Zanini, Archaeopress Publishing 2016, s. 3-8.
- Krsmanović, Bojana, "On the Military Competences of the Logothetes tou Dromou in the 8<sup>th</sup> Century", *Zbornik Radova Vizantološkog*, LIII, 2016, s. 47-62.
- Kuelzer, A., "Byzantine and Early Post-Byzantine Pilgrimage to the Holy Land and to Mount Sinai", *Travel in the Byzantine World*, (ed. Ruth Macrides), Routledge 2002, s. 149-161.
- Küçükspahioğlu, Birsnel, "Bizans İstanbulu'na Gelen Elçiler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz-M. Âkif Aydın), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 366-371.

- Küçüksipahioğlu, Birsal, “Bizans İmparatorluğu: Siyaset ve Diploması”, *İlkçağ’dan Viyana Kongresine Diploması*, (ed. Ahmet Dönmez), Grafiker Yayınları, Ankara 2021, s. 225-252.
- Laurent, V., *Documents de Sigillographie Byzantine*, France 1952.
- Lemcke, Lukas, *Imperial Transportation and Communication from the Third to the Late Fourth Century: The Golden Age of the cursus publicus*, Bruxelles 2016
- Miller, A. D., “The Logothete of The Drome in the Middle Byzantine Period”, *Byzantion*, Vol. 36, No. 2, 1966, s. 438-470.
- Oikonomidés, N., *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Pirniya, Hasan, *Târih-i Kamil-i İran*, Tahran 1391.
- Ramsay, M. A., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit: Erste Abteilung (641-867)*, 4. Band, (ed. Ralph-Johannes Lilie-Claudia Ludwig vs.), Walter de Gruyter, Berlin 2001.
- Tokuş, Ömer *Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü’ş-Şam’da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020.
- Toner, Jerry, *Antik Dünya*, (çev. Arzu Akgün), Domingo Yayınları, İstanbul 2019.
- Treadgold, Warren, *Byzantium and Its Army*, Stanford University Press 1995.
- Tukin, Cemal, “Girit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 85-93.
- Zacos, G.–Veglery, A., *Byzantine Lead Seals*, Vol. I, Part: 1,2,3, Basel 1972.